

KERESZTÉNY
SZOCIÁLIS TÖREKVÉSEK
A TÁRSADALMI
ÉS GAZDASÁGI ÉLETBEN

ÍRTA

GIESSWEIN SÁNDOR dr.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1913.

ELŐSZÓ.

Midőn e felolvasásokat, melyeket a Magyar Társadalomtudományi Egyesület megbízásából a budapesti tudományegyetemen tartottam s melyek a Tanítók Évkönyvében (1914. évfolyam) megjelennek, egyúttal különlenyomatként a magyar olvasóközönség rendelkezésére bocsátom, teszem ezt azzal a reménytel, hogy ezáltal a keresztény szociális működés alapelveit szélesebb körben megismerik és hogy e megismerés a szociális tevékenységet is fokozni fogja. Mert sajnos, nálunk a szociális munkát és a keresztény szociális akciót még mindig igen sokan nem tartják különbnekk a szociáldemokrácia munkájánál.

S valahányszor ezt a fogalomzavart észlelem, minden eszembe jut az, amit néhány év előtt egy angol lapban olvastam. Truro püspöke egy angol lordnál vizitelt, hogy az ő hozzájárulását valami keresztény szociális ügy támogatására megnyerje. Ugyan hagyja, kedves püspök úr — mondotta a lord — keresztény szociális vagy szociáldemokrata egy és ugyanaz a dolog, mindenkitő tulajdonképen csak béremelést akar. De, válaszolta a püspök, azért van még lényeges különbseg közöttük. A szociáldemokrata azt mondja, *ami a tied, az az enyém* s a keresztény szocializmus alapelve: *ami az enyém, az a tied.*

Csakugyan a szociáldemokrácia szocializmusa csak jogokról beszél, megfelelő kötelességek nélkül, míg a kereszteny szociális rendszer a jogokat a kötelességek teljesítésére építi föl s kötelességeket hirdet nemesak a proletárnak és vagyonnalannak, hanem még inkább az intelligens és birtokos osztálynak. És ha Carlyle, Ruskin, Toynbee, Ketteler, Manning, de Mun, Mermillod, XIII. Leó és mások e kötelességek teljesítésében mint példaképek elől jártak, iparkodjunk minél többen nyomukat követni.

Budapest, 1913. augusztus hó 6-án.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Sokan vannak még, akik midőn a szociális szót hallják vagy olvassák, minden valami társadalomfel-forgató vagy vallásellenes mozgalomra gondolnak, *dacára* annak, hogy már etimológiáját tekintve is, a szociális szó (a latin *socius* társ-szóból képezve) tulaj-donképen ép azt jelenti, ami a valódi társadalmi köte-lék és kapcsolat meghatározására és megerősítésére szolgál.

Ez a félénk aggodalom minden szociális mozgalom-tól, miként Brooke Foss Westcott durhami anglikán püspök nagyon jól megjegyzi, onnan származik, hogy a szocializmus hitelét vesztette azáltal, hogy sok mindenfélre túlcsapongó és forradalmi követelés tár-saságába szegődött, de nekünk arra kellene töreked-nünk, hogy e gyanús társaságtól megszabadítva, nemesebb célokra használjuk. Szocializmus tulajdon-képen az individualizmus ellentéte. Az individualiz-mus az emberiséget szoros kapcsolat nélküli, sőt egy-mással küzökötő atomok együttetekinti, míg a szocializmus benne szerves egészet, életteljes egységet

lát, melyet az egymással kölcsönös viszonylatban álló és együttműködő tagok összessége alkot.¹ Mégis hozzátehetjük, hogy az individualizmus, vagyis az egyéni érvényesülésre való törekvés és a szocializmus, vagyis a társadalmi kötelék szorossága, bármily ellentéteseknek látszassanak is, valójában egymást kiegészítő erők, melyeknek egyensúlyba és harmóniába kell helyezkedniök s azért a kizárlagos individualizmus, vagyis anarchizmus ép oly felforgató és veszedelmet hozó, mint a kizárlagos szocializmus, pl. a szociál-demokrácia elméletében, mert még az előbbi a társadalmi rend és erkölcs felforgatásával az egyénnek, addig az utóbbi a tömegnek korlátlan zsarnokságára vezet és ellenségévé válik minden polgári és társadalmi szabadságnak.

A világon még nem volt és nem is lesz oly erkölcsi hatalom, mely az egyén és társadalom közti harmóniát úgy meg tudta volna teremteni és fenntartani, mint a keresztenység és nevezetesen annak többezeréves csodálatos erejű organizációja, a katholikus egyház. Innen van, hogy azt ellenségének tartja és ez oknál fogva támadja az individualizmus is es a szocializmus is. Az úgynevezett szocialisták ép úgy, mint az individualizmus bálványozója, a német bölcselő, Nietzsche, a legnagyobb dühvel rontanak a keresztenységre és különösen a katholikus egyházra, bár máskor megint Krisztusra, mint az első szocialistára hivatkoznak. Krisztus tanítása minden esetre szociális irányzatú abban az értelemben, hogy a felebarát szeretetet az ő nemes kötelességeivel addig nem gyanított piedesztrára emelte, de emellett a legnemesebb értelemben vett individu-

dney Webb, Der Sozialismus in England. 202.
und der Sozialismus. Von Brooke Foss Westcott.

atizmust is hirdeti, mivel a legkisebbekben is az emberi lélek szabadságát és sérthetetlenségét emeli minden erkölcsi érték fölé.

Sazért a Krisztus egyháza nem mondható sem individualistának, sem szocialistának, hanem az minden kettő együttvéve. A keresztenység individualizmusát, az egyéniséget megbecsülésében, korlátozzák a kereszteny szeretet és igazságosság parancsolatai és az összocializmusát korlátozza az emberi léleknek isten-képúsége és erkölcsi szabadsága.

Ezt a harmóniát a kereszteny individualizmus és szocializmus között a társadalmi és gazdasági életre alkalmazott és abba belevitt materialisztikus világ-nézet bontotta meg, amint az különösen Smith Ádám és Bentham nemzetgazdasági és bőlcseleti elméletei szerint kialakult, félredobván és mellőzvén minden erkölcsi értéket és egyedül csak az önző ösztönök haszonleső törekvésein ismervén el társadalmi és gazdasági irányító erőnek. A történelmi materializmusnak tulajdonképen ezek az elméletek voltak megeremtői, melynek irányelvét aztán Marx az egyén körzetéből a tömegekre vitte át. Ő az egyesek kezén levő tőke irgalimatlan és kíméletlen zsarnokságával szembehelyezte a tömeg zsarnoki hatalmát, amire Peabody nagyon jól jegyezte meg, hogy ez annyit jelent, mintha valaki az ördögöt Belzebubbal akarja kiüzni.

Az az erkölcsi és anyagi nyomorúság, melyet a materialista isztikus gazdasági rendszer és a nem kevésbé materialisztikus szociáldemokrata propaganda magával hozott, váltotta ki erkölcsi érzékkel bíró lelkekből azt a törekvést, hogy a gazdasági és társadalmi életben a kereszteny etikának, mint a társadalmi igazságosság alapjának, megint érvényt szerezzenek. Ezt a törekvést jelezzük röviden kereszteny szociális akciónak, mások ezt az egész gazdasági és társadalmi rendszert

keresztény szocializmusnak is szeretik nevezni, bár vannak megint, akik a szocializmus szót annyira kompromittálnak tartják, hogy még a keresztény jelző sem tudja őket vele kibékíteni.

Azonban kár a szavakon nyargalni. Keresztény szociális mozgalomról mindenütt beszélnek, ahol van keresztény és szociális gondolkozás. Sót azt mondhatjuk, a kettő tulajdonképen egy és ugyanaz. A világtörténelem nem ismer erkölcsi hatalmat, mely annyira küzdött volna a társadalmi igazságatlanságok ellen, amint azt Krisztus egyháza kezdettől fogva tette. S nagyon érdemes dolog lesz az egyház szociális működését a századokon keresztül tudományos apparátussal végigkísérni, miként ezt a munkát egy olasz tudós már megkezdette.¹

Midőn tehát az újabbi idők történelmi materializmussával és rendszeres materialisztikus világnézetével szemben a gazdasági és társadalmi élet gyakorlati alkalmazásaiban egyházi részről egy fokozottabb szociális akció vette kezdetét, ez csak az egyház régi működésének hagyományos továbbfejlesztése és a modern idők követelményeire való alkalmazása volt.

Minden dolgot legjobban úgy értünk meg, ha azt a maga fejlődésében lépésről-lépéstre kísérjük. Azért óhajtom a következő fejezetekben a keresztény szociális mozgalmat, vagy miként mások nevezik, a keresztenyszocializmust történelmi evolúciójában fejtegetni és pedig nemcsak időszerinti, hanem egyszer mind országok szerint való kialakulásában. A gazdasági és társadalmi fejlődés haladása szerint a gazdasági individualizmus és szocializmus ellen való ke-

¹ Mons. Umberto Benigni, *Storia Sociale della Chiesa*. Milano. Vol. I. Dagli inizi a Costantino. Vol. II. T. I. Da Costantino alla caduta dell'Impero romano.

reszteny reakció először Angolországban i n d u l t meg, majd átment Francia- és Németország területére. Jelen fejtegetéseimben, melyek eredetileg egy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület megbízásából a budapesti egyetemen 1910. 11. év telén előadott kurzus tárgyat képezték, én főkép a nevezett országokat veszem figyelembe és pedig olyformán, hogy a legközelebbi évek működését a jövő történelemírájára bízom.

Hazánk területére a kereszteny szociális mozgalom csak mintegy tizenöt év előtt köszöntött be; ezt majd írja meg az, aki azt minden személyes vonatkozás nélkül teljes történelmi objektivitással tárgyalhatja.

I. FEJEZET.

Az angol kereszteny szocialisták.

A múlt század első negyedében mind élesebb lett az ellentét az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági iskola gyakorlati követői és a mindenkorban ki-zsákmányolt munkások között. Míg a toryk csak az agrár érdekeket vették figyelembe, velük szemben a nagyipari-liberális párt állott, mely teljesen a Bentham-féle utilitarisztikus elveknek hódolt, s így a munkások érdekeivel senki sem törödött.

De voltak Angliában a pártok és érdekkörök fölött álló szellemek — és ez Anglia szociális fejlődésének nagy szerencséje — kiknek igazságérzetét mélyen bántotta a nyomorgó tömegeknek védetlen állapota. Maurice, egy londoni anglikán lelkész (Lincolns Inn plébánosa), a két ellenséges párt közé egy harmadikat, a kereszteny álláspontot elfoglaló — miként Mill mondja — antiutilitarista és antimaterialista pártot kívánta beékelni.

Carlyle írja egyik levelében, hogy midőn Irving barátját Glasgowban meglátogatta, ott ezer meg ezer munkanélküli munkást látott ácsorogni a legnagyobb nyomorúságban, ami benne azt a gondolatot keltette, hogy ezekért kell valamit tenni.

Kingsley pedig azt mondja, hogy ő a szociális tudomány első leckéjét a Bristol riots (munkáslázadás) alkalmával nyerte, melynek 11 éves korában szemtanúja volt.

Mindkét nemeslelkű férfi meg volt győződve arról, — s erre őket saját tapasztalataik tanították meg — hogy minden népboldogító törekvés, aminőt akkor tájt sokféle módon ajánlottak, nem ér semmit meg előző erkölcsi reform nélkül. Mindaketten abból a nézetből indultak ki, hogy az úgynevezett szabadság — liberty to starve, az éhenhalás szabadsága — vagyis az a liberális manchester-politika, mely gazdasági téren korlát nélkül való egyéni érvényesülést enged meg, nem hozza meg a nép boldogulását s azért a legnagyobb erélyteljes léptek föl a liberális materializmus-sal és az állapotokat szépítő optimizmussal szemben. S ezt oly benső meggyőződéssel és lángbuzgalommal tették meg, hogy ezeknek a férfiaknak és az Ó társaiknak lehet köszönni a szociális reformok egész lánccolatát.

Kingsley Charles az individualisztikus gazdasági rendszerrel szemben ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint Carlyle. *Alton Locke* és *Yeast* (1848—9.) című regényeiben élénk színekben ecseteli az eme rendszer által teremtett visszás állapotokat; és azért ezek a könyvek hatalmas agitacionális eszköznek bizonyultak.

Ugyanezt az irányt követi *Saints Tragedy* (egy szent tragédiája) című drámájában, melynek fő hőse magyarországi szent Erzsébet. A *Cheap Clothes O*

Nasty című röpiratban pedig főként a sweating system (otthoni munka) romboló hatásait ecseteli. Ezért a laissez-faire politika hívei heves támadásokkal illették (különösen az Edinburgh Review-ban), de Kingsley mégis elérte célját. Nemsokára megalakult a szabók szakszervezete és ennek a szakszervezeti mozgalomnak a lelke Kingsley volt, ki temperamentumos természetével, megnyerő módorával, merész fél ép és éve l, maró gúnyával az ellenfeleket megfélítette, a jóbarátokat megnyerte.

Kingsley társai lettek Thomas Hughes, E. Neale és John Ludlow, fiatal ügyvédek, kik Maurice (a Lincoln-inni plébános) tanítványai voltak. Az utóbbinak eszméje volt, hogy magukat keresztény szocialistáknak nevezzék, azzal a célzattal, hogy a «nemszociális kereszténységet és a keresztenytelelő szocializmust» egyformán a jobb útra tereljék.

Dr. Arnaldnak, a Rugby school vezetőjének nyomán ők is azt vallották, hogy az anglikán egyház és a társadalom egyformán belső reformra szorul, amennyiben a kor egoisztikus jellemvonása mindenütt befészkelte magát, és ez az igazi oka a szociális bomlásnak.

Természetes dolog, hogy ez oknál fogva a manchesterpolitika közhelyei egész erejükkel e bátor férifiakra rontottak, — de a közvélemény előtt mindenáltal rendkívüli népszerűségnek örvendtek. Ezek az emberek alakították meg 1850-ben a munkásszervezteknek alakulását pártoló egyesületet. Nagy részük volt a termelő és fogyasztó szövetkezetek létesítésében és terjesztésében.

Mindezeknek a gyakorlati törekvéseknek azonban megvoltak a maguk előzményeik az eszmék világában, melynek kialakulásában az angol géniusz legkiválóbb szellemi képviselői kivették részüket.

Valóban érdekes látni, a tömegpauperizmusnak szo-

morú szociális jelenségei miként hatottak Angolország nemeslelkű gondolkozóira és miként érlelték meg ben-nök azt a tudományos meggyőződést is, hogy a jelen társadalmi szervezet beteg és kórságos. Nem elégedtek meg a felületes szemlélődéssel, nem a diagnózis megállapításával, hanem mélyebben kutattak a baj okai után, hogy gyökeres gyógyulást érhessenek el. És ez a kutatás és vizsgálódás mély hatással volt saját lelki életükre, világnézetük kialakulására is. A fatalizmus és determinizmus, a többé-kevésbé materialisztikus világfelfogás, mely Bentham iskolájában nyert kifejezést, e jelenséggel szemben csödöt mondott; etikai reformra van szükség a gazdasági életben, enélkül tönkre megyünk — ezt a követelményt már nem lehetett tovább félreismerni.

Maga J. Stuart Mill, a hires angol bölcselő és politikus, aki eleinte teljesen a Bentham-féle irányban haladt és az ő elvei alapján 1822-ben az utilitarisztikus társaságot megalapította, arra a meggyőződésre jutott, hogy eddigi világnézete tarthatatlan. Ő maga mondja el önéletrajzában, hogy az a lelki hajótörés, melybe egyoldalú bölcselkedése belevitte, miként hozta őt ahhoz a fordulathoz, mely gondolkodását más irányba terelte. Míg az exkluzív pozitivista irány eddig belső életét csak az intellektualizmus művelésére irányította, a társadalmi jelenségek egyszerre csak valami belső lázongást hoztak benne létre, mely az eddig benne elfojtott érzelmek világnak jogos igényeit kívánta érvényre juttatni, «így hát zátonyra jutottam, mondja magában, jól felszerelt hajóval és kormánnyal, de vitorla nélkül; nem volt bennem komoly szándék arra, hogy ama célok felé törekedjem, melyeknek elérésére oly kitúnően voltam felszerelve.»

Mill belátta, hogy az az érzelemtípus, mely az emberi jogok letípítésével szemben hangsúlyt fektet a protestál-

s amelyet Bentham és a manchesteriskola rhetorikus nonszensznek nevezett el, hogy ez az érzelemlvilág, bár imponderabilis elemekből áll, egy fontos és nagy feszerejű szociális erő.

Szóval a minden anatomizáló Millt a társadalmi jelenségek arról győzték meg, hogy a társadalom nem csupán kadáver, melyben csontváz, izmok és idegek vannak, hanem hogy abban lélek is van, melyet a boncoló kés ugyan nem ér el, de melynek hatása az életben és tevékenységen, a gondolkozásban és érzelmen nyil vánul. Az ember nemcsak gondolkozó masina, hanem belső lelki életet élő lény. S ennek az új gondolatiránynak a hatása meglátszik Mill Nemzetgazdaságtanában (*Principles of political economy*). A klasszikus nemzetgazdaságtan álliberalis alapelveitől ugyan Mill még nem tud szabadulni. De a gazdasági viszonyok mégis azt a meggyőződést érlelték benne, hogy itt egy szociális reform haladéktalanul szükséges, a munkás helyzetén segíteni kell, ezt a témát újból és újból variálja. Szóval — ez Mill nagy haladása — a nemzetgazdaságtan központja nem a pénz és vagyon, hanem az ember. Az ő orthodox liberális gazdasági nézetei ugyan megakadályozták abban, hogy a törvényes munkásvédelem eszméjéig fölemelkedjék, mert azt hitte, hogy ezáltal korlátozzák az egyes individuumnak azt az egyéni szabadságát, hogy munkaerejét tetszésszerint felhasználja; szóval Mill még nem tudott szociálisan gondolkozni, ő a társadalmi életet is csupán csak individuális szempontból fogta föl.

Carlyle Tamás.

Azt a lépést, amelyet J. St. Mill csak félve és félig tett meg, merész elszántsággal és egyéniséggének teljes energiájával tette meg Carlyle Tamás (1795—1881).

Gyermekeit Skótország nyugati részeinek dombövezte falucskájában töltötte — a lápok és rétek házájában — az ő környezetétől, a vallásukért sokat üldözött skót presbiteriánusok unokáitól hozta magával azt a hajthatatlan puritan szellemet, mely meggyőződéseért minden feláldozni kész.

A világ e félereső zugából jött a 14 éves ifjú a nagy városba (Edinburgh) s az egyetemre, ahol — a XIX. század elején volt ez, — egy varázsütésre a tizennyolcadik század skeptikus, inkább romboló, mint építő bölcsletének eddig szokatlan atmoszférájában találta magát. Ez a rendszer, melyet itt elméletben és gyakorlatban megismert, elveiben materialistikus, etikájában utilitarisztikus, nemzetgazdaságban a korlátlan egoizmus dicsőítése s a társadalmi életben a minden elnyelő kapitalizmus szankciója volt, mind olyan dolog, amit szülőfalujában az Isten haragiát magára vonó bünnek és igazságtalanságnak tekintettek. Ez az ellentét első pillanatra megingatta szellemének egyensúlyát. Semmi sem állott annyira távol az ő egyenes lelkétől, mint a színlelés és alakoskodás. Ő nem tudott féligr hívő s féligr tagadó lenni, azért midőn lelkében az ő gyermekkorai hitének szilárdsága megingott, olyannak érezte magát, mint az óceán közepén járó hajócska iránytű nélkül; az élet céltalansága, melyet így maga előtt látott, a félgyermek lelkében a kétségbreesés gyötrelmeit érlelte meg, úgy hogy már közel járt ahhoz a gondolat-hoz, hogy ezt a hiábaivaló életet eldobja magától. Erről a lelki küzdelméről ír ő a *Sartor resartus*-ban, melyben szellemi fejlődésének és világfelfogása kialakulásának folyamatát ecseteli. «Azok az olvasók, — így szól — akik az élet célja fölött gondolkoztak, s akik szerencséjükre fölfedezték azt, hogy a nyereség- és veszteség-bölcselkedés tantételeivel

ellentétben a lélek és gyomor nem egy fogalom, az ilyen olvasók megértik azt, hogy egy erkölcsös hajlamú lélek számára a hit elveszte oly veszteség, mely minden egyebet magába zár. Számonra — így folytatja — az egész világgyetem élette lennek tetszett, rendelhetet, akarat és érzelmenélkülinek; olyan volt előttem, mint egy rengeteg, mérhetetlen holt görgép, amely fásult egykedvűséggel tovább dolgozik, hogy ízről-ízre porrá zúzzon.»

Eme szellemi töprengések közepette Carlylenek revelációja támadt. Az utilitarizmust, melynek szomorú gyümölcsait úton-útfélen láta, szíve mélyéből megutálta. Ebben találta meg kora dekadenciájának fő okát, ez ellen kell mindenekelőtt a harcot folyvenni, s az életet etikai tartalommal megtölteni, így lett Carlyle szociális reformátorrá, s ezáltal emelkedett ő föl az örökk tagadás éjszakájából. Későbbi foly jegyzéseiiben leírja azt a lelki processzust, melyöt Göthe egy gondolata nyomán élet feladatának megismerése felé vezette. Abban a pedagógikus társaságban, melynek Wilhelm Meister a vezetője, sok mindenféle az élet problémáira vonatkozó beadott kérdésre válaszolnak, — de van e kérdéseknek egy kategóriája, és pedig sok oldalról befolyt kérdéseké, melyet figyelemre sem méltatnak és egyszerűen félretesznek, s ezek azok a kérdések voltak, melyek olyan valami receptet kívántak, amitől az ember jólétnek örvendhet. S Carlyle ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy «csakugyan egy embernek sincs joga ahhoz, hogy a boldogságra, — vagyis jólétre vezető recipét kívánjon. Enélkül is beérheti, mert van ennél nagyobb dolog is. Mindazok az emberek, akik csakugyan nagy dolgokat vittek végbe — a nagy papok, próféták és bölcsék — önmagukban magasabb irányítót hordoztak, mint a jólét után

való epekedést. A jólét után való vágyakozás a legjobb esetben csak bizonyos neme az éhségnak, valami szertelen kívánsága az embernek, mivel azt véli, hogy a föld édességeiből neki nem jutott elég. Ha tőlem azt kérdezik, hogy mi is az a felsőbb valami, ami a nagy szellemeket irányítja, nem adhatok azonnal választ, mert attól tartok, hogy félreértenek. Nem is találunk számára azonnal nevet, — de azért jaj annak a szívnek, mely azt nem tudja érezni, mert abban a szívben nincs erő. Régebben ezt a magasabb valamit a Krisztus kereszttjének neveztek, ami ugyan távol áll attól, amit közönségesen boldogság alatt értenek».

De aztán Carlyle mégis rájött arra a szóra, amely röviden és találóan kifejezi az ember rendeltetését. Az élet feladata a szellem szabadsága és uralma, melyet a természetnek meghódításával az intenzív munka által lehet elérni. Carlyle ezért nem szűnik meg a munka általános kötelességét hirdetni, ő úgyszólván a munka apostola lett, úgy azonban, hogy annak etikai értéket adott. Hogy úrrá legyen, az az ember hivatása, de ezt a hivatást csak a munka által éri el. «A munka — így szól a Chartismusról írt művében — minden ember feladata e földön. A sok küzdelem után eljő a nap, eljő — s bár lassan, de biztosan — az a nap, amiben majd az, akinek nincs tennivalója, hívják bár akárkinek, nem látja tanácsosnak, hogy magát itt a mi bolygórendszerünk közelében mutogassa.» Mert mi vagy azért vagyunk itt, hogy valamit tegyünk, vagy egyáltalán nem vagyunk itt.»

A birtokjogot Carlyle ép úgy, mint Fichte, úgy fogja föl, hogy az a működési körhöz való jogosultság. Vagy az embert annyiban illeti meg, amennyiben ezt fölhasználni és irányítani tudja.

Egyedül a tevékenységen áll az ember ereje és boldogsága.

«A dolgos és munkában ügyes jobbkéz — írja Carlyle — a mi bolygónk jogara. Aki tud dolgozni, az született király, a természettel versenyez, az ő milieujénék ura, papja és fölkentje a természetnek. Aki nem tud dolgozni, az bitorolja a királyi mél-tóságot, bármely pompában jelenjék is meg, született rabszolgája környezetének. Azért, ember, becsüld meg mesterségedet. A mai kor eposza ne legyen az *arma virumque*, hanem a gép, a szerszám és az ember. S mi egyéb a mi szerszámunk — kezdve a kalapáctól a tollig, mellyel írunk — mi egyéb mindez fegyvernél, amellyel a belső és külső tudatlanság ellen küzdünk; nem öljük vele a mi szegény embertársainkat, hanem a mi ősellenségünket sújtuk vele, aki mindenjunkat a nyomorúságba visz; ez legyen ezentúl az egyediűli *igazságos* harc. A munkának nemességét, felsőbb humanitását, sót isteni voltát még e földön fogják megvalósítani. De mért mondomb, fogják? Mert imádkozunk az Istenhez, magunk pedig nem mozgatjuk meg ujjunkat sem? A jelen kornak kell megkezdenie a dolgot, ha azt *akarja*, hogy a jövő azt bevégesse. Te, aki jövendölsz, aki hiszesz, fogj hozzá magad is, hogy beteljesüljön. Nyújtsd ki kezedet Isten nevében s tudd meg, hogy ahol az igazság, a szeretet és a természet öröök törvényei parancsolnak, ott a becsületes ember szótárában a lehetetlen szó nem létezik; tudd meg, hogy ha minden ember azt mondotta, hogy lehetetlen, és nagy lármával tovább állott, úgy hogy magadra maradtál, akkor érkezett el a te időd és a te lehetőséged. Most rajtag a sor. Cselekedjél és ne kérj emberfiától tanácsot, hanem csak magadtól és Istantől. Barátom, benned megvan soknak a lehetősége, meg-

van annak a lehetősége is, hogy egy heroikus élet történetét az örökkévaló égbe beleírad.»

A munkának a becse és értéke önmagában van meg s nem függ annak közvetlen eredményétől. «Az ember élete — így ír megint — sohasem volt az, amitő a boldogság fogalma alá rejt és soha nem is lesz az. Mindig éltek az emberekben a földi boldogságról, az Eldorádóról szóló mondák, de ezek csak mondák, káprázatos álmoképek. Mert vájjon nem-e a munka az ember igazi öröksége? S melyik az a munka, amely midőn benne vagyunk, kedves és nem nyomasztó? Dolgozni, fáradni annyi, mint annak a jóleső nyugalomnak a megszakítása, melyet az ember az ő döreségében boldogságnak tart, pedig munka nélkül nincs jólét s nincs nyugalom. Azért annak, amit rossznak, kellemetlen dolognak tartunk, fönny kell maradnia, ameddig emberek vannak; a rossz — a szó legtágabb értelmében — így az az anyag, amelyből az ember szabad akarata a rendnek és jónak épületét megalkotja. Mindig a fájdalom az, amely minket munkára serkent s másrészt csakis fáradtság árán tehetünk szert boldogságra».

De teljes megvetésének ad Carlyle kifejezést azzal a hitvány kalkulálással szemben, mely minden munkánál az anyagi nyeréskedést veszi figyelembe, — ez egy alacsonyan gondolkozó, gyöngé és gyáva kornak a jelensége. «A népek művelődésének foka attól függ, hány ember találkozik bennük, akik valamely nagy dolgot önmagáért készek megtenni és attól, hogy ezeket az önzetlen munkásokat hogyan tudjuk megbecsülni. Nem nagy és igazán értékes dolog az, amit nyeréskedés céljából végeznek. «Az a macedóni ember — így ír — aki sz. Pál apostolnak megjelent és fölhívta őt, hogy jöjjön át hozzájuk és segítsen rajtuk, nem szólt arról, hogy mennyi honoráriumot

ad neki és az apostolnak sem jutott eszébe eziránt érdeklődni. Hisz az embernek legnemesebb büszkessége lehet az, ha azt mondhatja magában: nincs az a megfelelő bér, amelyért életedet vagy életednek egy részét eladhatnád, azért hát ajándékozd oda királyi nagylelkűséggel, akkor bizonyos tekintetben minden megkaptál érte».

Carlyle szerint nem képzelhető el szomorúbb jelensége egy nép dekadenciának, mint ha kebelében általánossá kezd lenni az a nézet, hogy a munkának egyedüli célja az, hogy jól ehessünk és ihassunk. Azért üldözi ő a tizenegyedik órában (*Later days pamphlets*) című röpiratában az utilitarisztikus Benthamizmust, mint a legalacsonyabban járó, leggyalázatosabb és legsmucigabb világfölfogást. *Schweinische Weltansicht* — ezt a német szót használja. Ezt a disznófilozófiát, mely semmi idealizmust ismerni nem akar, mely az egész mindeniséget csak óriási vályúnak nézi, melynek az erkölcsi jó az, ami moslékot és korpát nyújt, erkölcsi rossz pedig, ami mosléktől és korpától eltávolít, a legmaróbb gúnnal perszifálja. Érdekes és Carlyle stílusára jellemző pl. néhány tétele ennek a vilagnézetnek: «Ki teremtte a disznót, nem tudni, talán a hentes. Mi az igazságosság? Vedd ki a közös vályúból a saját részedet, de egy csöppet sem az enyémből. De mit kell az enyém alatt érteni? Ezt a kérdést a disznótudomány, bár régóta töri rajta fejét, még nem tudta véglegesen eldönten. Általánosságban mégis azt lehet mondani, az enyém, az én részem az, amit megkaparrinthatók, anélkül, hogy azért főlakaszthatnának vagy gályarabságra küldhetnének» stb.

«Ez a világfölfogás, mely az embert nem a cselekvésre ösztönzi, hanem csak a sikert dicsőíti, a valóság helyébe a látszatot ültette, a realitást és szolidságot

félrelöki. Tettek helyett csak a tettek látszatát bírjuk. A szabad verseny uralma alatt az egész ipar a megtestesült valótlanúsággá vált. A reklám a mi korunk igazi szimbóluma. A londoni kalapos arra fordítja erejét, pénzét, leleményességét, hogy London utcáin egy hét láb magas kalapot körülhordoztat. Egy cseppet sem törödik és vesződik azzal, hogy jobb kalapokat készítsen, mint a többiek, hanem minden törekvése arra irányul, hogy a világgal elhitesse azt, hogy az Ő kalapjai a legjobbak.»

«Azért nincs bolt, nincs műhely, nincs iparvállalat—ahol az ember hamisítatlan munkát kaphatna. A szabad verseny nem más, mint végtelen szabad futás azon a pályán, melynek végcélja: «olcsó és rossz». Tisztelesen készített téglák évszázadokig eltartanak, a maiak ötven év alatt szétmállanak. Házaink már nem is házak, hanem bevakolt kalapskatulyák tömbjei, amelyek minden lépésnél ropognak és recsegnek, minden izületükben összetördelnek. És ebben nemcsak a fizikai és esztétikai, hanem egyszersmind az erkölcsi baj is nyilvánul. Mert ha az ember munkájában többé nem becsületes, akkor a képmutatás, alakoskodás és szédelgő sikерhajhászat ül bele a lelke mélyébe. Carlyle csakugyan egy századot megelőzőleg rájött arra, ami most már közfelfogás, hogy a termelő technika gyors haladása rossz visszahatással volt az esztétikai érzékre és az életirány őszinteségére.»

«Midőn a materialisztikus világfelfogás a munkát értéktelenítette, egyszersmind elrontotta a dolgozó emberiség életviszonyait. Ha a vállalkozó csak a haszonra néz, hogy több pénzt csináljon, mint versenytársai és hogy pénzszelekényeit ezresekkel kirakja, miként az indiánus wigwamját szkalpokkal (valóban nagyszerű hasonlat, mert minden dolog a nyúzással van összefüggésben, bár az előbbi a kegyetlenebb,

mert eleven nyúzásról van szó, akkor a munkához való viszonysát csak pénzári szempontból mérlegeli. Becsületes és értékes munkát azonban nem lehet pusztán csak pénzzel megvenni. Kínálat és kereslet nem az egyedül természeti törvény és a fizetés nem az egységes ember és ember között. Az emberi kötelességek alapja sokkal mélyebben fekszik s ezek a kötelességek oly szentek és sérthetetlenek, mint maga az emberi élet.»

Az élet materializálódásának és az erkölcsi érték csökkenésének az oka Carlyle szerint az exkluzív individualizmusban rejlik. Tudjuk, hogy Carlyle különben az erős individuumnak pártolója, hogy ne mondjam imádója volt. Az ő szemében a történelem csak a nagy egyéniségek tetteinek láncolatából állott. Ezek a hősök s a többi kis alakok csak mintegy arra valók, hogy az ő törekvései eszközei legyenek. De azért a hős nem önmágáért van és nem öncél Carlyle szemében s e tekintetben különböznek lényegesen Carlyle hősei a Nietzsche kíméletlen, csak önmágáért létező *uebermensché*-től. Mindenesetre egy felsőbb parancs, olyan Kant-féle kategorikus imperativus arra készítet, hogy tevékenysége a saját énjén felületemelkedjék s ép ebben röjjük az ő embersége, az, ami által az állattól különbözik. Az emberi észnek ez a diktátuma vezéri az embert az ő szociális hivatására; s ez az alapja a vallásnak is, mely Carlyle szerint egy és ugyanaz az altruizmussal, egyénfölköttséggel, vagy amint ő ezt többször kifejezi, a loyalitással. És ez az érzelmi, ami egyedül erős társadalmi kapcsolatot tud létrehozni, ahol nincs meg az a kötelék, mely a társadalmi osztályokat összetartja, ott a bomlás áll be, miként abban az organizmusban, melyben a vérkeringés megáll.

Azt a Bentham-féle tant, hogy a kormányzat lelemé-

nyességének kell a szubjektív-önző cselekvések chaosából valami objektív jólétet és hasznosat előteremteni, Carlyle úgy jelezte, hogy az a kör quadraturájának erkölcsi térré való átvitele. Az ilyen törekvések egy negatív korszak jelenségei, olyan korszaké, amely hitének szimbólumával együtt elvesztette az egyénföldöti cselekvésre való akaraterőt és az altruistikus erőben való bizalmat. A benthamista szociálreformátorokat azért kuruzslónak mondja, akik mindenféle palliatív gyógyszereket gyártanak, de az igazi és egyedüli gyógyszertől irtoznak. Az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtan — s különösen a Malthus-féle béna radikalizmus — miként Carlyle mondja, statiszkai mérőláncával megméri a nyomorúság mély és sötét tengerét és annak mélységes fenekére lebocsátja az ő gazdaságpolitikai mérőjénél s aztán; mikor alaposan megmonpta nekünk, hogy milyen kikutathatatlanul mély tengere ez a nyomorúságnak, azzal a praktikus következetéssel és vigasztalással fejezi be mondókaját, hogy itt absolute semmit mem lehet tenni, hanem hogy itt nyugodtan meg kell vární az általános fejlődés lefolyását — s ezzel hidegen elbücsúzik tőlünk. Senki se meri az emberek től azt követelni, ami egyedül használhat, azt t. i., hogy cselekvésüket egy szociáletikai ideálnak alárendeljék. Pedig minden emberi dolognak ideáralra van szüksége, «ez az a lélek, amely a testeket a rothatástól megóvja».

És ilyen ideálokat a gép korszaka sem nélkülözhet és meg is tud teremteni. Igaz, a Mammon békóiban sínlődő gyáripar, míg az ő lelke nem ébred öntudatra, szomorú látvány. A munka minden olyan, mint egy leláncolt Prometheus, de ahol dolgoznak, ott megvan a hozzávaló erő, mely a Mammon békít széttöri. Csak egy utálatos dolog van, ez a tétlen, tunya nép. De az az energikusan dolgozó nép, melynek izmai és akarata

az erőtől duzzadnak, az nem adja meg magát közönyösen és tétlenül a szociális nyomorúság fogáságának. Azt hiszed, így szól Carlyle, hogy Manchester az ő gyapothulladékaival, az ő füst- és porfellegeivel, folytonos lármájával és piszkosságával csúnya és utálatos? Ó, ne hidd ezt. A zaj és láarma eme burkolata alatt értékes mag rejlik, szép, mint a bűvös álom és még sem álom, hanem valóság. A gyapotfonás közvetlen eredményében a ruha — de valójában az ember győzelme az anyag fölött».

De a munka győzelmét Carlyle nem az osztályharc által véli elérhetőnek, sem pedig az anarchisztikus demagógiát nem tartja arra hivatottnak, hogy a szociális nyomorúság sorsán enyhítsen. A szociális regenerációt csakis hősök, a szellemi arisztokrácia emberei vihetik keresztül. A társadalmi szervezkedés titka abban áll, hogy a hatalomhoz az jusson, aki tud uralnodni. Ilyen a Carlyle hőse, t. i. az az ember, aki az egyénfölötti tevékenységre képes és az eszme szolgálatában a saját egyéniséget föláldozni tudja, mert csak az ilyen találja meg a szociális tevékenység normáját, hogy azt erős kézzel keresztül is vigye.

A mostani kor demokratikus mozgalma — az úgynevezett chartizmus — egy hatalmas jajszó, amely jobb kormányzás után kiált. Carlyle azonban nem sok jót vár az általános népszuverenitástól. Ez egymágban nem hozhat gyógyítást, mert az általános választójog oly emberek kezében, kik mást nem ismernek, mint a saját érdekeiket, nem fog valami szellemi arisztokráciát a parlamentbe hozni. Mindazonáltal Carlyle elisméri azt, hogy a demokrácia a mai kor viszonyai között a történelmi fejlődés követelménye. A demokratikus mozgalmat visszafojtani nem lehet. A mai kor nagy problémája — a legnehezebb kérdés amit csak valamikor az emberiségnek meg kellett

oldania — az, hogy az elkerülhetetlen demokráciát összeegyeztesse az elkerülhetetlen szuverenitással. Manapság a legjobbak uralmát azáltal biztosíthatjuk, hogy az érzelmeket megnyerjük, az egyik oldalon minden kitelhető módon hangsúlyozzuk a szociális kötelességeket, a másik oldalon pedig megadjuk azt a nevelést a tisztelességérzetre és bizalomra, mely magával hozza azt, hogy a kisebbik elfogadja a nagyobbiknak a vezetését. Vagy előre tudunk haladni ebben az irányban, vagy a felbomlás felé haladunk.

Ez oknál fogva az első teendő az volna, hogy a nagyiparosok és gyárosok, kik manapság a világ hatalmasai és vezéremberei, megalkossák a munka nemesi osztályát. Ha bennök nincs semmi nemes érzelem, ha nem akarnak más lenni, mint megaranyozott csőcselék, akkor soha sem lesz többé vezető osztály (arisztokrácia).

És midőn Carlyle a gyárosokat és nagyiparosokat az ő arisztokratikus kötelességeik teljesítésére felhívja, ezalatt nem a közönséges értelemben vett philanthropiát érti, mely a magánjótékonyság kegyelemmorzsáival akar általános szociális nyomort gyógyítani. Ő a munkaadó és munkás közti szolidaritást akarja megteremteni, amelynél fogva a munkaadó munkásait nem dobjatja oda a konjunktúrák szeszélyeinek — miként azt ma egészen természetes dolognak tartják — hanem a munkaadónak és munkásnak a jó és rossz konjunktúrákban egyaránt kell osztozkodnia. Igen nagy bajnak tartja Carlyle a munkások hontalanságát. A kinálat és kereslet törvénye folytán a munkás nomáddá lett, kit a konjunktúrák hullámzása ide-oda háný — ez a társadalmi bomlás kezdete. A nyereségen való részvételt Carlyle szintén nemcsak keresztülvihető dolognak, hanem az igazságosság követelményének tartja. Ellenben semmi sem termé-

szetellenesebb, mint az osztályharc, mert elválasztja azokat — a munkaadót és a munkást — akiknek alapjában ugyanaz az érdektük.

Carlyle elsősorban a belső szociális reform prófétája, amitől ő elsősorban sürget, az a szociális gondolkozás és kölcsönös felelősség tudata. Erőteljes szavai nem maradtak eredmény nélkül és eszméi elővállhatetlen értékkel bírnak, még akkor is, ha gyakorlati alkalmazásuk, mikéntől kontemplálta, manapság nem kivihetők (pl. a munka lovagjai). Ő nem akart foltozó reformer lenni, abban a meggyőződésben élve, hogy a teljesen agnosztikus irányú gondolkozás és közelfogás megváltozása nélkül valamirevaló szociális reformot létesíteni ügy sem lehet. Mindazonáltal állást foglalt a népjóléti közvetlenül és elodázhataltanul érintő kérdésekben, mint pl. a kivándorlás ügyének rendezése és a gabonavámok eltörlése érdekében. Azonkívül még két igen fontos szociálpolitikai dolgot sürgetett, t. i. az elemi oktatás kötelezettségét és olyan munkásvédelmi rendelkezést, mely a munkaidőt és főként a női munkát kellőképen szabályozza. Carlylenek kiváló érdeme, hogy ő volt a XIX. század gondolkozói között az első, aki hajthatatlan energiával és temperamentumos következetességgel minden téren szembe szállt azokkal a materialisztikus nemzetgazdasági eszmékkal, melyek az úgynevezett nemzeti jóléttet milliók nyomorúságának és tönkrementelének árán akarták megvalósítani. Ő töre szét azokat a békókat, melyekkel a materialisztikus gondolkodás a modern kultúrélet szabad mozgását meggátolta.

John Ruskin. (1819—1900.)

A kereszteny szociális gondolat magával ragadta az irodalmi, kultúrtörténelmi és művészeti körökben

eddig is jó hírnévre örvendő Ruskin szellemét is. Sokan Carlyle és Ruskin tevékenységét és egymáshoz való viszonyát összehasonlítják Illés és Elizeus prófétákkal. És a hasonlatot elég találónak mondhatjuk. Ruskint tényleg Carlyle szellemének befolyása terelte az esztétikai térről át a szociálreformátori működésre. De még Carlyle lelke a társadalmi igazságitalanságok láttára mintegy nemes bosszúra hévül s ennek tisztító tüzével porrá akarna égetni a klasszikus nemzetgazdaság salakját, addig a finomlelkű Ruskin harmonikus szívénél melegével akarja fölolvasztani a közönyösségi jékgérgét. Az egyik az Úr haragiát a tomboló szélvészben láta jönni, a másik az Úr szeretetét a zefir szárnyain érzi közeledni.

Szóval Ruskin is beállott társnak ahhoz a kisded és elszánt csoporthoz, mely mint Carlyle mondja, nem törödve az angol society közvéleményének gúnyos és dölyfös megvetésével, sőt később ádáz támadásaival s vissza nem riadva a munkásosztály bizalmatlanságától, sajkájával kikötött annak a rengeteg kiterjedésű sötét országnak a partjain, mely a tudatlanság és nyomorúság eleven chaosszának a hazája.

Midőn Maurice 1854-ben a londoni Cityben megalkította az ő munkásegyesületét, a megnyitó ünnepség alkalmával Ruskinnek egy füzetét osztották szét a gótika lényegéről! Így akarták ők az esztétika és történelmi érzék pedagógiai hatását a nép szellemi nívójának emelésére fölhasználni. Igaz ugyan, hogy ezzel nem lehet éhes gyomrokat megtölteni, de nemcsak kenyérből él az ember, és ha lelkét a föld porából fölemeljük ezáltal erőt is adunk neki, hogy a földi lét nyomorúságát leküzdhesse.

Így jutott Ruskin először direkt összeköttetésbe a szociális kérdéssel és a proletariátussal. Maurice intézetében a milliomos Ruskin a munkás-proletároknak

rajzolási és népszerű esztétikai előadásokat tartott. Carlylelal Ruskin már előbb ismerkedett meg, s a köztük kifejlődött barátságnak alapja az a szellemi rokonság volt, mely e két nagy gondolkozót összekapcsolta. Szociális gondolkozás nyomait Ruskin korábbi műveiben is találunk, így nevezetesen a «*Velence Köveiben*». Ez tette a könyvet Carlyle előtt is oly kedvessé, bár ő előtte a művészettörténelem különben idegen terület volt. Viszont Carlyle művei oly hatással voltak Ruskinre, hogy — miként maga mondja — akaratán kívül is Carlyle kifejezései jöttek tolla hegyére, így lett a csendes magányban dolgozó tudós ból a közélet embere. Ruskin maga írja le azt a szellemi tusát, mellyel ez a belső krízis járt. Egyik oldalról a csendes tanulmányok vágya hívogat, a másikról pedig azt a hangos kiáltást hallom, mellyel a társadalmi igazságtalanságok bosszúért és az emberi nyomorúság segítségéért kiált. Ez az utóbbi hívás készítette őt szociálpolitikai műveinek megírására, minők különösen: «*Unto this last (1860.) Munera Pulveris (1872)163.), Time and Tide (1867.), Fors Clavigera (1872—84.)*. A velencei gótiáknak forrása — így ír Ruskin már Velence köveiben — a tiszta hit és a családi erény. minden művészet felvirágzása onnan származik, hogy az emberek munkájukba beleviszik a lelküket. A modern élet ízléstelenségét és stílnélküliségét a gyáripar léleknlélkülisége hozta létre, ez szorította ki a bár tökéletlenebb vagy primitivebb kézi munkát, amelybe azonban az egyéniség szubjektív érzelméit belevitte. De a munka e gépiességének még sokkal behatóbb következményei is vannak, amelyek még rosszabbak, mint a szociális nyomorúság. A munkások elégedetlensége nem származik épen csak a rossz táplálkozásból, hanem onnan, mert nincs semmi örömkük abban a munkában, mellyel kenyerüket kere-

sik. Azért v é l i k a z t , hogy egyedül csak a birtoklás az, ami az embernek örömet szerez. Nem az bántja őket, hogy őket a magasabb osztályok lenézik, hanem nem tudják elviselni a saját megalázásukat, mert megvan az a homályos tudatuk, hogy az a munka, amelyet ők végeznek, az emberi méltóság alatt lévő. A középkori jobbágy e tekintetben jobban érezte magát; ő az ő ásóját, ökreinek jármát ép ugy díszítette föl, mint a lovag fegyverzetét s a városi polgárok lakásukat vagy dómjuknak homlokzatát. De a mai nap munkása egy gép részévé válik.

A szociálreform céljából meg kell változna a kereskedő, munkaadó és a munkás közötti viszonynak, melyet a manchesteri mercantil szellem teljesen megrontott. Ez a szellem a kapitalista osztályokba egészen ferde erkölcsi nézeteket hozott, olyan nézeteket, melyek ezt az osztályt minden erkölcsi felelősségtől fölmentették. Ruskin beható éleslátással vizsgálja azt a szociáletikai jelenséget, mely a kapitalista osztályok pszichológiáját jellemzi s azoknak közbecsülését leszállítja. A kereskedő és nagyiparos — így szól Ruskin — azt a jogot vindikálják maguknak, hogy hivatalukban a gazdasági haszon elvét minden egyéb tekintet fölér helyezzék. Egy hajó kapitányától mindenki elvárja azt, hogy veszedelem idején a saját életét kevesebbre becsülje, mint a legutolsó matrózét; ugyanez áll a katonatisztről. De egy kereskedőnek vagy gyárosnak sem jut eszébe az, hogy a kedvezőtlen konjunktúrák súlyát személyzetével megossza; ellenkezőleg, ő ilyenkor semmi skrupulust sem csinál magának, ha munkásainak egy részét elbocsátja és az éhenhalás veszedelmének kiteszi. A mi kultúránk — így folytatja Ruskin — csak akkor emelkedhetik kellő nívóra, ha a gazdasági élet vezetőit ugyanazoknak a szociáletikai elveknek megtartására szorítjuk, ame-

lyeket a liberális hivatások körében kötelezőknek tartunk. A kereskedőnél is épúgy, mint az orvosnál vagy katonatisznél, nem szabad a nyereséghaszson principiumának az egyedüli mértékadó irányítónak lennie az ő cselekvésében. A jelenlegi nemzeti nyomorúságból csak az szabadíthat meg bennünket, ha akad egykét erős és határozott lélek, aki ezeket a megrömlött gazdasági elveket a közvéleményből kiküszöböli. Ilyen elv volt pl. eddig az, hogy a munkaadó az ő követeléseit a munkással szemben addig a mértékig felsrőlhetja, ameddig csak bírja, anélkül, hogy a kevesebbet követelő versenytárs karjaiba kergetné. Azt mondják, hogy ily módon lehet a munkásból a munkának legnagyobb mértékét kiprészelní. Ez helyes lenne — mondja Ruskin — ha a munkás gép volna, amelyet csak a góz, elektromosság vagy más valami természeti erő hoz mozgásba. De minthogy a munkás olyan gépezet, amelyet a lélek indulatai hoznak mozgásba, ez a figyelembe nem vett erő — mint ismeretlen tényező — felborítja a nemzetgazdászok összes egyenleteit.

Ruskin e lesújtó fejezetései akkor Angolországban — ahol a manchester-iskola dogmatizmusa volt az uralkodó — kimondhatatlan megdöbbentést hoztak létre. Ruskin egyik értekezését, mely a Thakeray szerkesztette Review-ban látott napvilágot, nem volt szabad folytatni.

Ruskin nemzetgazdászati felfogásának egyik sarka pontja szintén az az értékelmélet, melyet ő a manchester-iskola materialisztikus iskolájával szemben felállított. Ő is ugyanazokat a kereszteny etikai szempontokat szögezi le, mint Carlyle, csakhogy következtetései levezetésében az esztétikai motívumoknak is nagy szerep jut. S bár Ruskin fejezetét akkor fölháborodással fogadták, azok lassan-lassan az

angol köztudatba átmentek s ennek köszönhető, mint Shaw Bernard is elismeri, hogy Angol ország munkásai között a Marx-féle értékelmélet nem tudott gyökeret verni és hogy Angolországban nem állították föl az osztályharc dogmáját, amely két táborba sorakoztatja azokat, kiknek közös érdekeik vannak. Carlyle mellett Ruskiné a főerdem, hogy az angol szocializmus — bármily megnyalatkozásban — soha sem nélkülözi teljesen a kereszteny elemeket. Innen van aztán, hogy a szociális érzés, szociális tevékenység Angolországban idejkorán fashionable, gentlemanlike kötelesség lett, míg náunk még mindig excentrikus passziónak, vagy számító üzérkedésnek tekintik.

Ruskin értékelmélete szintén — mint a Carlyle-é — abból a tételeből indul ki, hogy az élet legnagyobb javai értéküköt önmagukban rejlik, azért az teljesen független a kínálat és kereslet elvétől s attól, vájjon az emberek a dolgokat igazi értékük szerint meg tudják-e becsülni vagy nem. Különösen a *Munera Pulveris* című művében adja ennek a tételenek esztétikai motiválását. «A Scuola di San Rocco csarnokában a súparákkal telített tengeri széláram egy foszladozó vászondarabot lengetett, melyre Tintoretto gyors ecsetje színeiben gazdag vázlatokat varázsol s amely műremeknek gondozásával senki sem törödött, mert Velence nem volt elég gazdag ahhoz, hogy az osztrák golyóktól átlyuggatott falait meg-reparálja. Ugyanabban az időben Paris legélénkebb utcáin tarka-barka, — kissé sikamlós tárgyú — kónyomatokat árusítanak. Előállításuk jelentékeny költségbe került, de a kereslet még sokkal nagyobb volt, mint a kínálat. Ha már most csak a külső körülmények, a ráfordított munka és a kereslet határoznák meg a dolgok értékét, akkor ezek a gondosan

kidolgozott könyomatok nagyobb értéket képvisel-nének, mint Tintoretto festménye. És mégis Paris ezzel a művel nem lett gazdagabb, sőt ellenkezőleg, épen a reáfordított munka arányához képest az abszolút szegénység nívója alá süllyedt. Amit a párisi Commune ezen a réven zsebre rakott, azok nemcsak hamis javak, hanem egyenesen minusz értékek, teherszámlák voltak (már t. i. etikai és esztétikai szempontból). Míg ellenben a velencei mennyezet-festmény, fakuló színei dacára is abszolút és megbecsülhetetlen értékét megtartotta, bár a velenceiek annyira sem tudták megbecsülni annak a jelentőségét, hogy a felette levő tetőt kijavították volna». Hogy hasznos s így igazán értékes dolgokat termeljünk és ezek által a nemzeti jólétet emeljük, ahhoz két doleg szükséges. A termelőképesség és a termékek kellő értékelése, így, a ló értékkel annak, aki nem tud nyargalni, a kép nem bír értékkel annak a számára, aki nem lát s a magasabb jók csak azok számára bírnak értékkel, akik azok megértésére kellő képességgel bírnak, így tehát, a nemzeti vagyon és jólét mértéke nem a tökekészlet és nem a termelés mennyisége, hanem az, hogy miként és mily irányban tudnak az emberek a javakkal élni.

Ruskin, a középkor alapos ismerője és bámulója, a középkori munkásszervezeteknek, a gildoknak korszerű felújítását sürgette. Míg a múltban a szövetkezeteket öntudatlanul a természetes viszonyok szülte szükségszerűség hozta létre, a jövőben cél-tudatosan, etikai szempontok szerint kell azokat megalapítani. A jövő társadalmának ideális kialakulását Ruskin Plátó szemeivel nézi. Ruskin szociális ideológiája sok tekintetben a Plátó respublikájának visszatükrözése. Ruskin — miként a görög bölcs — szükségét látja egy vezető osztálynak, a jók ariszto-

krációjának. Ez a ne messé g annyi földbirtokkal legyen megáldva, hogy előkelő, a művelődést fejlesztő életet folytathasson. B i r t o k a i n , melyek a nagyközönség számára mindig hozzáférhetők legyenek, tárja ki a népnek a természet szépségeit és legyen mestere a helyes gazdálkodásnak, mintaképe a boldog falusi életnek. A nemes ember point d'honneur-jével nem egyezik az meg, hogy birtoka után haszonbereket szedjen. Tulajdonképeni bérbeadó csak maga az állam legyen, amelyet Ruskin az összes földbirtok tulajdonosának tekint. A bérlök a földet állami felügyelet alatt és a helyi mágnások vezetése mellett műveljék. Hasonlóképen képzeli el ő a nagyipar és kereskedelem szervezését. A gyárakat és műhelyeket különféle termékek előállítására az állam vezetése mellett kooperatív, azaz szövetkezeti szempon-tok szerint kell felállítani.

Végül még Ruskinnek a nőkérdésre vonatkozó nézeteit akarom röviden fejtegetni. Ruskin itt is, mint más tekintetben J. St. Mill nézeteivel szembe-szállott, bár az ellentét közöttük nem olyan nagy, mint első pillanatra látszik s amilyennek maga Ruskin vélte. Mill tudvalevőleg a két nem szellemi egyenlőségének és ebből kifolyólag egyforma nevelésének szósólója. Ruskin ezzel szemben attól tart, hogy a nő a teljes egalizálás által gazdasági és szociális téren a szabad verseny áldozata lesz, melyet ő a halál törvényének nevez. Szomorúan utal arra a tényre, hogy a londoni postahivatalnál tizenegy kezelőnői állásra kétezer folyamodó jelentkezett. Ebből a szempontból Ruskin nem volt barátja annak a nőemancipációnak, mely a nőt egy egyenlőtlen harc küzdöterére viszi. Máskülönben pedig Ruskin, mint a Minnesängerek korának bámulója, el van telve attól a nemes és etikai alapon nyugvó női

kultusztól, mely a nőnek megadja az Ő valódi hivatalát és méltóságát. A közönséges vélemény az, úgymond, hogy a nőt nem illeti meg az életben vezér-szerep s hogy nem is tud önállóan gondolkozni. Ő csak árnyéka, kísérője és engedelmes szolgája legyen urának, aki neki erejének hatalmával védelmet biztosít az élet küzdelmeiben. Ruskin azt mondja, hogy ez a felfogás arról a nőről, aki az írás szerint a férfi segítőjének teremtetett, még hamisabb, mint az, amely férfit és nőt egészen elválaszt egymástól és a családi élet felbontásával különálló létet kíván mindegyiknek biztosítani. Mintha a férfinek egy árnyék és rabszolga igazán segítségére lehetne.

Egy más helyen pedig így szól a nő hivatásáról: »A férfiak természetüknél fogva harciasak. Készek minden dologért megverekedni, sőt sokszor minden ok nélkül is. A nő feladata tehát öket ettől visszatartani, ha nincs reá igazságos ok. A nő kövesse ilyenkor szíve ösztönét és ne hátráljon meg a férfi okossága és nagyobb ereje elől akkor, midőn az emberiségek legföbb javairól, a szeretetről, békéről és igazságosságról van szó. Mert az emberi nem nevelését nem lehet befejezéséhez vinni anélkül, hogy annak női része ne érvényesülhessen. Nincs nyomorúság és fájdalom a földön, amiben a nőnek nem volna meg a maga része. A férfiak elbírják a nyomorúság szemléletét, ti nők azonban ne bírjátok el. A férfiak a nyomor és jaj kifakadásait lábbal tiporják, mert részvétük és a jövőbe vetett reményük korlátolt. Ti nők azonban tudjátok a fájdalmak mélységeit követni, és azért az ő enyhítésük módját is ki tudjátok fúrkészni».

Azok az elvek, melyeket mint a Christian Socialist mozgalom tudományos képviselői, Carlyle és Ruskin, az angol közvéleménybe átvittek, a gyakorlati életben

a lángelkű Toynbee Arnold működése folytán érvényesültek.

Arnold Toynbee. (1852—83)

Toynbee 1852. év április 23-án született Londonban, hol atyja neves fülgyógyító és képzett természettudós volt. Az a bizonyos szociális érzés — amely Arnold későbbi munkálkodásában oly tipikus és az ő egész valóját átható volt — már némileg atyjában is szunnyadózott. Kitűnik ez abból, hogy a munkásoknak a természettudományok köréből esti órákat adott, amely alkalommal a kis Arnold az experimentálásnál mint segéd működött. S talán ez a gyermekkor foglalkozás terelte őt később az ő korszakalkotó működésére.

Arnold atyját 14 éves korában elveszté. A különben gyenge egészségű ifjú már élte tavaszán egészen ideális gondolkozású volt. Tizenkilenc éves korában írja egyik barátjának, hogy élte folyamán nem a földi gazdagsságot akarja hajhászni. Az ő ideálja a tudós nyugodt és békés élete; csendes visszavonultságban óhajt a tudományos kutatásnak elni, nem a hírnév után való vágyból vagy pusztta ambicióból, hanem, hogy az igazságot keresse. Ez az óhaja azonban nem teljesült, az ő korának szociális problémái annyira megragadták érzékeny lelkét, hogy önzetlen lelkesedést a tudomány mezejéről a munkásosztály emelésére vitte át.

Toynbee 1873. évben az oxfordi egyetemre költözött át, ahol előbb mint egyetemi hallgató, majd mint tanár és gondnok (bursar) több évet töltött a Balliol Collegeben. Itt, ennek a tiszteletreméltó ősi tudományos intézetnek gótlásban, mintegy a világ zajától elzárva, gyermekkor boldog álmainak teljesülését

vélte át elhenti. Ifjú lelkesedéssel írja egyik levelében: «Itt Oxfordban az élet fölötte édes és öröökkel teljes, itt a boldog élet ideálját inkább megvalósítva látom, mint bárhol egyebütt».

Pedig nem annyira Oxford volt az, amely az ő boldogságát meghozta, hanem tiszta önzetlen lelke, szerevénsége és igénytelensége, mely mindenkinél rokon-szervét megyerte. Ezzel imponált ő társainak s később a munkásoknak, kiknek körében élete utolsó éveiben annyi időt töltött. Jól mondja egyik társa róla: «Az ő életének érdekes és megragadó oldala nem az volt, amit létrehozott, hanem ő maga, t. i. az ő egyszerűsége és önzetlensége, az ő szeretetreméltó példája, ez az, amiben mindenkitől különbözött». S a munkások azért hallgatták szavait oly érdeklödéssel és figyelemmel, mert csakugyan a maguknak tartották; ő beszédében és modorában semmi osztálykülönbsséget nem éreztetett. Ebben áll az ő korszakalkotó befolyásának a kulcsa.»

Toynbee antiutilitarista volt hajlamánál fogva is, de az az erő, mely az embert antiindividualisztikus (illetve antiegoisztikus) altruisztikus, azaz szociális tevékenységre ösztönzi, szerinte a vallás. Azért képtelenségeként tartotta Comte törekvését, mellyel az materialisztikus alapon altruisztikus vallást akart főlépíteni. A Comte-féle Étre supreme, a Humanité — így ír Toynbee — tiszta abstrakció, amely soha sem lehet a vallás éltető eleme, mert a vallás mindenennemű formájában valami előt kíván és nem mesterségesen alkotott fogalmat. A vallás az Előnek látása, akirol a zsoltáros mondja: «Miként a szarvas a patak vize után epedez, úgy kivan lelkem téged, az élő Istent». Mint gyakorlati angol, a vallást gyakorlati szempontból fogta föl, a keresztenység az ő felfogása szerint nem más, mint Krisztus követése. Ez a gondolat —

így ír egyik barátjának — minden nap reggelén azt a szándékot érleli benne, hogy a mai napon az önszereitet tökéletesebben legyőzze, mint a tegnapin. Ez a gondolat kísérte át tanulmányai között, barátai és tanítványai körében, éjszaki Angolország munkásgyűlekezeteiben és a londoni pauperizmus nyomorúságos tanyáiban. Ez adta meg az aránylag fiatal embernek azt az erőt, mellyel egyszerűen a munkások ellenszenvét le tudta győzni, másrészt pedig a tudományos világ és közélet embereit mozgósítani tudta a szociális tevékenységezhez. Az a híd, melyet Toynbee, a két idegen világot — a vagyonosok és proletárok országait — elválasztó örvény fölé épített, nagyobb munka volt, mint a brooklyni vagy csernavodai óriási művek, vagy akár — ha létesülne — egy Angolországot a kontinenssel összekötő hídnál.

Toynbee különben nem volt az az ember, aki demagóg frázisokkal népszerűséget hajhászott. A mi anyagiásán gondolkozó századunkban sokan úgy gondolkoznak, hogy a munkást jól kell etetni, itatni, bérét felemelni s akkor elégedett lesz. Toynbee egy Bedfordban főként munkásközönség előtt tartott beszédeben erre nézve így szólott: «A magas bérék nem a mi végcélunk. Senkinek sem jut eszébe, hogy azért követeljen magas béréket, hogy a munkások érzéki élvezetek után járjanak. Mi azért követeljük a magasabb béréket, hogy az anyagi helyzet javulásával és a jövő bizonytalanságának eloszlatásával a munkás tisztább és emberhez méltó életet folytathasson».

Miként Carlyle, úgy Toynbee is igazi angol volt gondolkozásában és érzésében. S az angol nemzet pszichológiájához tartozik az erős individuális öntudat, anélkül, hogy ez a francia forradalom által felállított szélsőségebe csapna át, melynek jelmondata: *«il n'y que l'individu»*. Az angol néplélek és köztudat

igen jól tudja az individuális, nemzeti és szociális nézőpontokat összeegyeztetni, harmóniába, egymással összefüggésbe hozni s ennek a nemzeti köztudatnak a kialakulásában nagy része volt Toynbeenek. Ő elismeri az i n d u a l i s t i k u s törekvések jogosultságát, de úgy, hogy azok a szociális irányzattal egyensúlyba jönni törekedjenek. Míg például Comte — ellentétben a francia forradalom felfogásával — az individuumot merő abstarkciónak tekinti, Toynbee nagyon helyesen, a Bentham-féle bölcselétek a társadalomból kiszakított egyéniséget nem létező fikciónak jelzi.

A Bentham-féle egocentrikus filozófián fölépülő klasszikus vagy úgynevezett liberális nemzetgazdaságnak tehát nem az a hibája, hogy individualisztikus, hanem az, hogy csakis individualisztikus.

Toynbee működésének köszönhető az, hogy az angol közválemény megbarátkozott a szakszervezetek (Trades Union, Gewerkvereine) eszméjével. Ezeket a szakszervezeteket sem a liberálisok, sem a konzervatívek nem néztek jó szemmel. Az utóbbiak azokat az Istenről rendelt félőbbség ellen való lázadásnak tekintették, a liberálisok pedig az individuális szabadságnak korlátozását feltétek tölük. Cobden azt mondja rólük, hogy a brutális zsarnokság és monopolizálás elvein épülnek fel s hogy ő inkább a tunisi Dey uralma alatt állana, mint a szakszervezeteké alatt. A toryk részéről pedig Shaftesbury gróf így nyilatkozik: «Isten mentse meg a munkásokat ettől a legsúlyosabb rabszolgáságtól, aminőt még nem láttak. Valamennyi despoccia és arisztokrácia csak gyengéd szellő, ha a szakszervezetek által támasztott orkánokkal összehasonlítjuk».

Mindezek önalkotta, a viszonyok nem ismeréséből származó doktrinár felfogások, amelyekkel szemben Toynbee az egyesülés terén a régi hagyománynak az

újkor fejlődésével való összekapcsolását sürgeti. A régi egyesületek — a céhek — melyek a munkásnak függő viszonyát feltételezték, helyet engednek az újaknak, melyek alapelve a munkás függetlensége. Munkaadó és munkás többé már nem úgy állnak egymással szemben, mint hübérür és jobbágy, hanem mint egy szabad állam egyenjogú polgárainak kell érdekeik védelmére egyesülniök. A szabad egyesülés elvét azért mint a nemzeti egység és tömörülés szilárd alapkötével kívánja érvényesíteni, ezáltal akarja a munkás életviszonyait gazdaságilag emelni s aztán őt a nemzeti és társadalmi műveltség birtokába juttatni. Ez az összeforrasztó, és nem az osztályharc alapján álló szétválasztó, demokrácia az, mely Toynbee szerint Angolországot megmentette.¹

De Toynbee igazán a gyakorlat embere volt, amitő hirdetett, azt tettleg is megcselekedte. Abból a szép elvből indulván ki: «ha felebarátodat szeretni akarod, ismerd meg őt», elhagyta a Balliol-College csendes magányát s 1875-ben East-London egy nyomorúságos zugában Whitechapelben fogadott lakást, ott ahol a pauperizált és mindenkitől neglígált munkások nyomorúságos, düledező házakban meghúzódtak. Sehol sincs a gazdaság és nyomorúság helyileg oly közelégen egymáshoz és valójában mégis annyira elválaszta egymástól, mint Londonban. Legalább így volt ez Toynbee fellépései. Míg West-London a gazdagság, előkelőség, a születés, pénz és szellem arisztokráciájának fényes tanyája, addig London keleti és déli része, magában egy-két millió lelket számláló város, a gyáripar által tönkretett kisiparosok, többé-kevésbé szervezetlen gyári munkások és munkanélküli csavargók gyűjtőhelye volt, melynek erkölcsi, köz-

egészségi és gazdasági viszonyaival alig törödött valaki. Ide jött Toynbee lakni, hogy ennek a munkás városnak nemcsak külső formáját, hanem egyszer-smind lelki világát, pszichológiáját tanulmányozza, hogy ennek az elhagyatott népekn tanácsadója, oktatóna és barátja legyen. Toynbee működésében a keresztény szocialista Maurice nézetét követte, amely szerint a szociális probléma nem a tőke és munka, a város és vidék közti viszonyban gyökerezik, hanem hogy vagyonos és proletár, művelt és műveletlen, munkaadó és munkás között emberséges közlekedés és közeledés álljon fenn. A munkások nem mehetnek az egyetemekre, hogy a művelődés elemeit elsajtíthassák, tehát az egyetemek kell a munkások közé jönni. Ez az, amit Toynbee létesíteni kívánt és amit el is ért. Nem szűnt meg társait arra buzdítani, hogy az egyetemi kurzus elvégeztével egy évet, vagy legalább a szünidőket a munkásnegyedekben töltsek. Ez volt kezdete a *University extension movement*-nek mely valamelyes formában most már Európa minden kultúr államában gyökeret vert, de azért távol vagyunk még itt a kontinensen az angol példától, nekünk is egy Toynbeere volna szükségünk, hogy azt elérhessük vagy legalább megközelítsük.

Toynbee ez intézmény alapvetésében szintén egy igazan angolos gondolatból indult ki. Az angolok gyarmatosító ösztönét követte, midőn a munkások országában a művelt polgári osztály gyarmatait — *settlements* — törekedett megalapítani. Azt akarta elérni, hogy honfitársai, kik idegen világ részekben mint civilizátorok kívánnak föllépni, nézzenek ide elhagyattott, a nyomorral és tudatlansággal küzdő honfitársaink közé, kiknek munkájából élnek és gyarapodnak.

És bár Toynbee fiatal korban túlcigázott munkás-ságának áldozata lón — 1883-ban 31 éves korában

halt meg — az ő általa alapított gyarmat terjed és virágzik. Toynbee példáját sokan követték s az ő működése nem szünt meg halálával, az ő szelleme beleelte magát az angol ifjúságba és elköltözése után is napról-napra fokozottabb mértékben öszönzi azt a szociális tevékenységre. Az angol ifjúság körében az east-londoni rezidenskedés úgyszölván divattá lön a *slumming*, vagyis a munkások (angolul slum) látogatása szenveddélyé növekedett. És mivel divatról van szó, természetes dolog, hogy a nők se maradtak el. Mikor pedig az anyák nem akarták megengedni, hogy leányai ezekbe a félreeső nem épen fashionable helyekre elmenjenek, egy kis girls revolte — leányok lázadása — keletkezett, melyben a leányok lettek a győztesek. Akik itt elvégezték ezt az igazi praktikus szociális kurzust, hetenkint egyszer-kétszer ellátogatnak East-London sötét zugaiba, ott előadásokat tartanak, szerveznek, betegeket ápolnak, az elhagyott gyermeket gondozzák.

De nemcsak az ifjúság mozdult meg, a mozgalom magával ragadta az egész tudós világot s a Toynbee Hall termeiben világhírű tudósok és államférfinak tartottak előadásokat, maga az elhunyt angol király, walesi herceg korábban, Lord Ripon, Lord Salisbury, Sir Richard Temple, Sir Henry Roscoe, Max Müller, a hires nyelvtudós, Huxley tanár, a neves természettudós és még mások.

East Londonban a nagyszabású szociális intézmények egész sorozata áll fenn, ilyenek a Toynbee Hallon kívül az Oxford-house, a Mansfieldhouse népháza, a University House, a Women settlement; mindezeken az előadási csamokon kívül vannak népkönyvtárak, tudományos gyűjtemények és a rezidensek számára teljes kényelemmel berendezett lakószobák. Ezek az intézmények nemcsak a munkásosztály

felvilágosítására szolgálnak, hanem ép úgy a rezidensek szociális kiképzésére: *Sie sind Hochschulen der sozialen Aufklärung für die Gebildeten selbst*, mondja Foerster, mert a kik az egyetemekről idejönnek, nemcsak azért jönnek, hogy tanítanak, hanem hogy tanuljanak s azért mondja igen helyesen az idézett Foerster, az angol civilizációnak igazi központja ma nem a West az ó British múzeumával, parlamentjével, hanem East-London, ahol az egymástól idegen osztályok amalgamizációja végbemegy.^{r.}

II. FEJEZET.

A kereszteny szociális mozgalom Németországban.

A szocialistikus elméletek Németországban eleinte hálátlan talajra akadtak. Míg Franciaországban Saint-Simon szocialistikus új evangéliuma, Fourier falanszteriái, Cabet utópisztikus Ikariája, Leroux regényes ábrándozásai, Proudhon felforgató eszméi a közfolyelmet magukra terelték, irodalmi körökben és szalonokban visszhangra találtak, addig Fichte és Rodbertus szocialistikus nézetei tisztán csak akadémikus fejtegetések értékelével bírtak. Csak Lassalle és Marx propagandistikus és agitacionális tevékenysége terelte későbben feléjük a közfolyelmet, akkor, midőn Franciaországban a szocializmus már úgyszólvan divatját múltá.

A francia szocialistikus mozgalom — a francia forradalom szellemétől inspirálva — kezdettől fogva vallás- és egyházellenes irányban nyilvánult, Német-

r. W. Foerster, Christentum und Klassen
59.1. kk. v. ö. Dr. G. Schulze-Gavernitz,
n. I. 429. kk. 1.

országban ellenkezőleg a szocialisztikus törekvések először bizonyos vallásos színezetben jelentkeznek és kezdettől fogva mindenkit egyház figyelmét magára vonják.

Az első, aki Németországban a keresztenyszociális eszméket legalább irodalmilag kultiválta, Baader Ferenc müncheni egyetemi tanár volt. Baader egy müncheni orvos fia — 1765-ben született — a természettudományoknak volt buzgó művelője s mint ilyen, a freiburgi egyetemen Humboldt Sándorral lépett baráti viszonyba, később Angolországba ment, ahol Dugald Stewart és Darwin Erazmussal ismerkedett meg. Itt láttá egyszersmind a klasszikus nemzetgazdaságtan áldatlan gyümölcsseit, melyek a nyomorúságos munkásviszonyokban nyilatkoztak meg. Hazájába visszatérve, előbb bányatanácsos, majd 1816-ban az akkortájt erigált müncheni egyetemen tanár lón.

Baader állam-ideálja egy a kereszteny szeretet által vezérelt theokratikus monarchia, mely ellentétben a forradalom demokráciájával, egyformán ment a szolgai despotizmustól és az anarchikus individualizmustól. Ettől várja ő az egészséges szociális reformokat, melyeket a vagyontalan osztály nyomorúságos helyzete szükségessé tesz. Aki mint szemtanú láttá a fizikai és erkölcsi nyomorúság örvényét és azt az elhagyatottságot, mely Francia- és Angolországban a proletariátus osztályrésze, annak el kell ismernie, hogy ennek az osztálynak sorsa és függő viszonya a középkor ama szakában, midőn a feudálizmus legnagyobb súlyjal nehezedett reá, sokkal tűrhetőbb volt, mint manapság s hogy a mi kereszteny és felvilágosodott Európánkban a kevesek műveltsége a sokaság műveletlenségén, sőt baromi állapotán épül fel és hogy a rabszolgaság állapotát

közeliítettük meg, mely rosszabb, mint az elmúlt idők barbarizmusa. Jelenleg az emberek nagy többsége a tőke rabszolgáságában sínlődik; s még a javak termelése óriási mértékben növekszik, addig azok elosztása fölötté egyenlőtlen és igazságtalan. Azért kellene az egyházban a diakonátus egy új nemét feltámasztani, hogy igazságosabb szociális megosztást létesítsen. A katholikus egyház a legtökéletesebb testület s ezért a szociális szervezet legalkalmasabb típusa. Az egyház homlokegyenest ellenzi azt a pogány tulajdonjogi elméletet, mely kizárálag önző és antiszociális, midőn a magánérdeket a közös érdekkeltől teljesen elválasztja. Az egyház minden embert az ő birtoka és vagyona sáfárjának tekinti úgy hogy azt mindenki javára gondozza. Azért, midőn a francia forradalom tribünjén kimondották ezt az elvet: »*L'état est athée et doit l'être*«, (az állam atheus és annak is kell lennie), az Isten nélküli társadalmi rendet proklamálták, amely magával hozta azt a korlátlan egoisztikus szellemet, amely se Istent, se embert félve, kiirtja a felelösségg gyökereit; innen van az a keserű csalódás, mely a forradalom nyomán járt».¹

Nagyobb mozgalmat azonban ez a Biedermayer-szocializmus nem idézett elő. Másrészt az angol Christian Socialist mozgalom eszméit Aimé Huber brémai, majd rostocki tanár iparkodott átültetni Németországba. Gyakorlatilag ő különösen a munkás-házak szövetkezetei iránt buzgólkodott, azonkívül a protestáns belső misszionák szociális irányzatát támogatta. Ő mondotta ezt a nagyjelentőségű szót: A munkásosztály az a csatatór, amelyen a keresz-

¹ Baader Werke VI. 131. l. és 111.
Christian Socialism. London 1888, 108. k.

tény civilizáció es az ultrapogány (értsd: materialisztikus) barbarizmus között való küzdelem eldől.¹ A némerországi keresztenyszociális iskolának tulajdonképeni megalapítója Ketteler mainzi püspök volt, kinek hatalmas egyénisége, apostoli buzgalma, hajthatatlan jellege és kiváló szónoki talentuma a keresztenyszociális elvek további fejlődésének Németország határán túl terjedő hatást biztosított. Ketteler oly iskolát alapított, melyből a német centrumpárt szociálpolitikai irányzatát kölcsönözte s amely később Franciaország, Belgium, Svájc, Olaszország, Ausztria és Magyarország katholikusait hasonló szociális akcióra ösztönözte. Azt mondhatjuk, Ketteler volt az első, aki a modern gondolat kifejlődésében a kath. egyház és klérus feladatát világosan megértette és határozott körülalakban megrajzolta. Mint a korát megelőzőt férfiúnak gondolkodását a konzervatívabbak nem igen értették meg, vagy félre is magyarázták, de mint igazi nagy szellem, hatása és működése életével nem ért véget.

Ketteler mainzi püspök.

Wilhelm Emmanuel Freiherr von Ketteler 1811. évi Karácsony ünnepén született, mint egy ősi westphaliai előkelő nemes család ivadéka. Anyjáról mondják, hogy eréyes asszony volt s úgy látszik, tőle örökölte Ketteler is jellemének hajthatatlanságát. Tanulmányait szülővárosában kezdte, a briegi (Canton Vallis) jezsuitakollégiumban folytatta. A humanitások végeztével jogi és szociális tanulmányokra adta magát s e célból a göttingeni, b e r l i n i, heidelbergi és müncheni egyeteme-

ket látogatta, miután egy évet mint önkéntes a hadseregnél szolgált, 1834-ben a közigazgatásnál állami szolgálatba lépett. Azonban midőn a porosz bürokrácia és abszolutizmus annyira vetemedett, hogy Droste-Vischering Kelemen Ágostot, a nagytekintelyű, korrekt gondolkozású és előkelő westphaliai családból származó kölni érseket fogsgába hurcoltatta (1837. nov. 27-én), Kettelernek lelküismereti aggodalmai támadtak, hogy vajon tovább szolgálhat-e olyan kormányt, mely vallásos meggyőződését lábbal tiporja. Egyelőre hat havi szabadságot kért s a következő évben teljesen megvált hivatalától. Néhány évet most bizonyos határozatlanságban töltött, leginkább Münchenben, ahol Görres barátságának örvendett és a sport kultiválása mellett a *Historisch-politische Blätter* szerkesztése körül érdeklödött; csak 1841-ben érlelődött meg benne és egyúttal öccsében Richárdban, ki huszártiszt volt, az az elhatározás, hogy a papi pályának szentelik magukat. E célból hallgatta a theológiát Münchenben, 1843-ban a münsteri papnevelőbe lépett s egy év múlva, 1844. június elsején pappá szentelték. Mint fiatal pap az akkor még kis városkába, Beckumba (4000 lelket számlált) került káplánnak, hol szerény körülmények között élve egész odaadással élt papi hivatásának. Két évi káplánkodás után elérte azt, ami szemináriumi életében ideálja volt, t. i. hogy valami vidéki plébánián hívőinek atyja lehessen. Elnyerte a hopsteni közepes plébániát (2000 hívővel). Ő, aki igazán a nép embere volt, itt az egyszerű emberek között otthonában érezte magát. Midőn, néhány évvvel később mainzi püspökké lett kinevezve, meleg szereettel emlékezik meg azokról az ő egyszerűségükben becsületes híveiről, akik közül sokan Istenet valóban keresik és szeretik és ha az ő lelkük becsét a Krisztus

tanítása szerint értékelem — így szól rólik — s összehasonlítom azzal, amit a világ bír, ott, e szegény falusi emberek között, gazdagabbnak tartottam magamat, mint Salamon minden pompájában és dicsőségében.¹

Azonban Ketteler nem maradhatott soká az ő kedvelt falusi magányában. Az 1848. év mozgalmas eseményei előhívták őt a világ szinterére. Németország ekkor képviselőket küldött a frankfurti parlamentbe s az a kerület, melyhez Hopsten is tartozik, nagy többséggel — az akkori tört választás alapján — Ket-telert küldte képviselője gyanánt.

A frankfurti gyűlésen Ketteler kezdettől fogva mindig a népszabadság leglekesebb hívei közé tartozott és kezdettől fogva kiváló figyelemre méltatta a szociális kérdést. A népfönség manapság jogilag és tényleg fönnáll — így nyilatkozik Ketteler beszédeiben — de a népfönség azért nem lehet mindenható, hanem korlátozva van az erkölcs, jog és szeretet örök törvényei által. Nem lehet elégéhangosúlyozni azt, hogy mindenféle fajta kormányforma mellett lehetséges a szolgáságnak legrútabb alakja. A nép nem *azáltal lesz* szabad vagy nemszabad, vajon a kormányforma köztársasági-e vagy monarchikus. A nép politikailag annál szabadabb, minél nagyobb mértékben irányíthatja önmagát. A nép pedig elsősorban az ő családjában és a községi életben kívánja az ő saját elhatározását érvényesíteni.

Nagyon jellemzőek Ketteler gondolkozására nézve azok a szavak, melyeket a nemesség hivatásáról mondott el. Miként a királyság, úgy a nemesség is nagyobbrészt eltávolodott eredeti eszményétől és annak karrikaturájává lón. Hozzáteszi, hogy ezt nem a nemesi

osztály iránt való gyűlölökésből teszi, hanem szeretetből, nem azért, mintha a nemesi osztályban jogbitorlást látna, hanem mivel azt meg akarja eleveníteni, ha egyáltalán még életre támasztható. Valóban egy Carlyle-i gondolat.

Egy szomorú eseménnyel kapcsolatban lett Ketteler egyszeriben híres emberré. Az 1848. év szeptember 18-án Frankfurtban kitört a forradalom, az utcákon barrikádokat emeltek és Auerswald táborskot és Lichnowsky herceget — mindenketten képviselők is voltak — durva módon orozva meggyilkolták. Az áldozatok temetésén Ketteler mondotta a búcsúbeszédét, amely a szónoklat egyik remekműve volt. Ketteler igazán megható szavakkal mintegy védelmébe vette a felbőszített népet és a rémtettekért felelössé tette azokat, akiknél a forradalom nem szabadságharc, nem önvédelem, melyhez a végszükségben folyamodnak, hanem végcél, mely a nép kebeléből a hittel együtt a humanizmus érzését kitípi, felforgatásra, barbarizmusra és nem szabadságra és haladásra vezet.

Két héttel utóbb Mainzban tartotta első gyűlését Németország katholikus szövetsége. Itt Ketteler megint tündökolt szónoklatával és előrelátó szellemével. Ez alkalommal fejtette ki a nyilvánosság előtt a szociális kérdés nagy fontosságát és az egyház szociális feladatát. «A közel jövőnek egy fontos feladatát akarom még szívökre kötni — így szól — t. i. a vallás feladatát a szociális kérdésben. A legnehezebb kérdés, melyet semmiréte törvényhozás, semmiréte kormányforma eddig megoldani nem tudott, ez a szociális kérdés». Ketteler azon reményének ad kifejezést, hogy ennek a nagy feladatnak megoldásában az egyház isteni ereje fog megnyilvánulni, mert az állam egymárában tehetetlennek bizonyul vele szemben. Ezeknek

a szónoklatoknak a sikere biztatta Mainz akkori plébániósát, hogy Ketteler egy adventi ciklus megtartására felkérje. Ketteler engedett s elmondta a jelenkor nagy szociális kérdéseiről szóló hat szentbeszédét. Mindjárt első beszédében a szociális kérdést a jelenkor legfontosabb kérdésének jelezte. «Nem lehet a mai korról beszálni — így szól — s annál kevésbbé lehet azt megismerni anélkül, hogy újból és újból vissza ne térijünk a mi társadalmi helyzetünkre s különösen a vagyonosok és vagyontalanok közti ellentétre s a mi szegény testvéreink nyomorúságos állapotára s ne tárgyalnók azokat a módozatokat, melyekkel rajtuk segíthetünk . . . Ha meg akarjuk ismerni korunkat, bele kell mélyedni a szociális kérdésbe. Aki ezt megérzi, az érti meg korunkat, aki nem érti meg, annak jelen és jövő talány».¹ Valóban még ma is aranyszavak!

A következő évben Ketteler a berlini szent Hedvig templom prépostja lón, egy évre reá pedig a mainzi káptalan a megüresedett püspöki székre a hármas kandidációba fölvette az ő nevét is és a pápa ennek folytán őt nevezte ki a mainzi egyház püspökévé.

Ketteler főpapi nagy elfoglaltsága mellett sohasem feledkezett meg a nagy szociális problémákról. minden esetre az ő inspirációja folytán történt az, hogy 1863-ban, midőn a német katholikusok Frankfurtban XV. nagygyűlésüket tartották, Heinrich mainzi kanonok, kit Ketteler nagy tudományossága miatt igen nagyrabecsült, a következő határozati javaslatot terjesztette be: «A kath. Nagygyűlés sürgősen ajánlja a katholikusknak, hogy behatóan foglalkozzanak a nagy szociális korkérdéssel, amely bizonyára csak a kereszténység megvilágításában és annak szelleme által vezethető megoldása felé».

Szociális nézeteit Ketteler egy könyvbe foglalta Össze, e cím alatt: *Die Arbeiterfrage und das Christentum*, mely 1864. évben látott napvilágot s amelyet francia nyelvre is lefordítottak. S midőn e műnek szelleméről beszélünk, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt a —sokaknak talán első pillanatra meglepő— jelenséget, hogy két oly férfiú, kik különben politikai és társadalmi irányzatuknál fogva nagyon is távol állottak egymástól, mint Ketteler püspök és Lassalle Ferdinand, a híres szociális agitátor, a szociális téren mennyire közel jutottak egymáshoz és hogy ép azért, minden egyéb elvi ellentét dacára, mély tisztelettel nyilatkoznak egymásról, bár személyesen talán sohasem érintkeztek. Ketteler munkájában nem egyszer Lassalle szociálpolitikai elveire támaszkodik s viszont Lassalle az ő utolsó agitációnál beszédében (Ronsdorf 1864. máj. 23.) szocialista munkások gyülekezetében nagy elismeréssel, szinte elragadtatással beszélt Ketteler könyvről.

Ketteler művének gondolatmenete röviden a következő. A szociális kérdés kétségtől egyszersmind gyonmorkérdés is és az emberiség nagyobb részének érdekeit érinti. Azért az sokkal nagyobb fontosságú, mint egyéb politikai kérdések, melyekkel modern parlamentjeink idejük legnagyobb részét eltöltik. A politikai pártok ugyan, midőn a tömegek rokonszervére pályáznak, a legmesszebbmenő ígéreteket teszik, de mi helyest zászlójukat diadalra juttatták, minden elfelejtenek és a nép megint csak egy szomorú tapasztalattal lesz gazdagabb — egyebekben pedig szegényebb.

A munkásnép elszegényedésének az oka az, hogy a munkásnép legnagyobb része csak napi kereményéből él. Már pedig a bérek csakis az élet elodázhatatlannak napi szükségleteihez vannak mérve; a munkás

csakis annyit keres, amennyi épen csak a saját személyének fenntartására nélkülözhetetlenül szükséges. Mindez, úgymond Ketteler, Lassalle egész világosan kimutatta.

A munka ennek folytán áruvá lőn s a bért—a munka mai egyenértékét—ennéfogva, ép úgy, mint más áru értékét kizárolag a kereslet és kínálat viszonosságai határozzák meg. A korlátlan szabad verseny a gyárost és nagyiparost arra kényszeríti, hogy a lehető legalacsonyabb költséggel termeljen, sőt néha kénytelen a termelési áron alul is árúit piacra vinni, nehogy az üzem teljesen tönkrementen. Mindez arra szorítja a gyárost, hogy a béréket lehetőleg leszorítsa. Ő az ura a munkapiacnak s így mintegy pályázatot hirdet a bér lefelé licitálásában: ki végzi el a munkát legminimálisabb bérért? Munkát kereső kézben és éhes gyomorban nincs hiány s így a munkások egymással vetekszenek a bér leszállításában s egyszerre csak itt van az idő, hogy a munkás már annyit sem keres, amennyi az életfenntartásra szükséges. Ez már aztán nem más, mint a rabszolgáság felújítása a felvilágosodott Európában a li be r a l i z m u s jelszava alatt.

A munkásosztály e dekadenciájának az oka a munka szervekedésének tellejé s elnyomásában rejlők; amihez járul még a gépek fokozódó fejlődése, mely minden több munkáskezet tesz feleslegessé; ezáltal szorul a kisipar is mindenki által háttérbe és az önálló kisiparosokból tökenélküli bér munkások válnak, így lesznek a korlátlan szabad kereskedelem és szabad ipar visszaélései sokkal nagyobb kárára a dolgozó emberiségnek, mint aminővel jártak az ipari testületek visszaélései. Az emberiség ellen való bűntény volt tehát az, hogy minden munkavédelmi eszközt eltöröltek és az embereket természetes és szociális egyenlőtlenségiükkel prézával odadobták a korlátlan verseny küzdel-

meibe. Az úgynevezett önsegély és népfelvilágosítás, melyet a liberálisok a népnek ajánlanak a jelen körülmények között kevés eredménnyel jár. Mert mivel segítsen öönönmagán az a munkás, aki alig keres annyit, amennyi elkerülhetetlen napi szükségleteire kell. Ugyanez ál l a nyersanyagot beszerző szövetkezetekről és hitelszövetkezetekről, mert mindenek némi tőkét vagy felesleget tételeznek fel s ép ez az, ami a bérilmunkásnak hiányzik. A materialistikus irányú felvilágosítás pedig még attól is megfosztja a népet, ami eddig neki erőt adott, vallásától és Istenbe vetett bizalmától. Ennélfogva Ketteler szerint a radikális párt több logikával dolgozik, mint a liberális és Lassalle elismerést érdemel azért, hogy a munkásosztály nyomorult helyzetét kíméletlenül feltárta. A szociál-demokraták azonban nagy hibát követnek el azáltal, hogy a magántulajdonra való jogot tagadják. A magántulajdon a természetjogon alapszik. De ha a természetjogot tagadásba veszik, akkor a magántulajdon tiszttán pozitív joggá válik s azért az állam ma, midőn minden a többség dönt el, nem tehet az ellen semmit, ha a vagyontalan többség jogot tart a kisebbség birtokára. Mi ellenben, midőn a tulajdonjogot a természetjogra alapítjuk, nem mondjuk ezt a jogot korlátlannak, mert a katholikus teológusok tanítása szerint a tulajdonjog nem terjedhet odaig, hogy a felebarátunk mellette éhen haljon. A szükségenben szenvédőknek megvan a joguk ahhoz, hogy segítségenben részesüljenek s azért az államnak a birtokosokra és községekre szegényadót kellene kivetnie. S még ennél is többet tehet az egyház, mely a kereszteny szeretet kötelességeit folyton folyvást hangoztatja.

Sok jót vár Ketteler a Lassalle-féle termelési szövetkezetektől, amelyek a munkás jövőjét kevésbé bizonytalanná teszik. De ezek létrejöttét nem a mun-

kásoktól várja, kik az erre szükséges felesleget nélkülözik, sem az álla mt ól , m e l y e zá lt al korlátlan abszolutizmusra tehetne szert, hanem ép e tekintetben várja az egyház közreműködését, hogy a termelő szövetkezetek a keresztenység talajából nőjenek ki.

Ketteler gondolkozását és prófétai tekintetét azonban még ennél a könyvnél is jobban jellemzette egy rövid schemaszerű kéziratos feljegyzés (1863. vagy 1864. évből). A Manchester-iskola vagyis a liberális nemzetgazdaság relatíve szükséges volt. Az a számtalan abszolút fejedelmecske (Németországban), ugyanannyi határvámmal a közlekedő utakat, nevezetesen a folyókat elzárta, a földbirtoknak mérték-fölötti összehalmozása a holt kézben, az elavult, megsontosodott céhrendszer stb., mintegy kényszerzubbonyt rakott a keresetképesség továbbfejlesztésére, úgy hogy annak végre is szakadnia kellett és a szűkös ing ezer ronggyá foszlott.

A Manchester-iskola forradalmi elvei, melyek egyik falat a másik után ledöntötték, úgy hogy most már csak a régi intézmények romjai léteznek, nem jutottak volna érvényre, ha azok az intézmények természet szerűen továbbfejlődtek volna és ha a nemzetgazdasági érdekeket tudományos alapon vették volna vizsgálat alá. De minden csatlakoztak menni, amint ment. S így a fejlődés menete egész ségtelen volt. A víz az ő jogában van, midön a szük edény falait szétrebbantja, de ha ez most minden irányban szétfoly? . . . A liberális nemzetgazdaság következményeit Angolország példáján látjuk. Az 1832. év eseményei tipikusak. Először a munkások elfajulása, azután a munkáséletnek, meg a gyermeknek a velőig való kiszípolozása, ez valóságos tömeggyilkolás. S harmadszor a semmi eszköztől vissza nem riadó gyűlölködés tőke és munkás között, mint valóságos halál-

küzdelem. Mindez Németországban is ismétlődni fog.¹ Nagyon érdekes Ketteler állásfoglalása a Lassalle-féle munkásegyesületekkel szemben. Három munkás az 1866. év folyamán levélben felvilágosítást kért tőle abban a kérdésben, szabad-e nekik, mint jó katholikusoknak az egyesület tagjainak megmaradni, mert t. i. plébánosuk (Dünwaldban Mülheim mellett) ezt nekik mint vallásellenes dolgot megtiltotta. Kettelet bár e levél bérmaútján találta, válaszolt nekik és pedig a következő értelemben: «Amennyiben az *Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein* célját annak a nyilvánosság előtt köztudomású tevékenységeből ismerem, általanosságban az abban való részvételt egy katholikus vallási kötelességével nem tartom összeegyezhetetlennek.» E kijelentést azzal indokolja a széles látókörű főpap, hogy az a nemes törekvés, mely a munkásosztály nyomorúságos sorsán javítani ipar-kodik egészen a keresztenység szellemének megfelelő dolog. Máskülönben pedig Lassalle nézetei amennyiben a csupán csak a tőkepénzesek érdekeit szem előtt tartó nemzetgazdasági elveket elítéri, teljesen igazságosak, sőt pozitív részükben is igen sok igazságot tartalmaznak. Egyebekben pedig Lassalle, bár nem volt hivő kereszteny, a kereszteny katholikus gondolkozásnak nem volt gyűlölő ellensége. Az ő irataiban inkább bizonyos tiszteletteljes sejtelmet árul el a keresztenység nagy igazságaival szemben. S így bár a keresztenységtől távol áll, az ő vezetése alatt az általános munkás-egyesület nem tért volna el rendeltetésétől, hogy a munkások érdekeit előmozdítsa és nem élhettek volna vele vissza katholikusellenes törekvések inszcenálására.² A dünwaldi plébános — nem a Ketteler egyház-megyéjéből való volt — midőn a mainzi püspök leve-

I. m. 192, 1.² I. m. II. 194.

lét kézhez vette, ezen szörnyű mód elképedt. De azért mégis a mainzi püspöknek volt igaza. A német papság nagy zöme ugyan nemsokára fel tudott emelkedni arra a magaslatra, ahol Ketteler állott s ennek köszönhető, hogy Németországban erős keresztény szociális irányú munkaszervezet áll szemben a szociáldemokrata szervezetekkel. De ha Ketteler szelleme még előbb győz, akkor talán a német szociáldemokrácia abban a mederben indulhat volna tovább, ahol az angol tart mely legalább hivatalosan nem gerálja magát a vallás ellenségének.

Nálunk pedig eddig még nagyon kevés a Ketteler és igen sok a dünwaldi plébános.

Ketteler a nagy szociális kérdés iránt való érdeklődést sohasem hagya félbe. Utolsó munkája is, mely befejezetlen kéziratként maradt hátra, ezt a témát tárgyalja. Azért is kívánt erről írni, mert miként mondja, az *Arbeiterfrage und Christentum* megjelenése óta a helyzet nagyban változott. A munkáspártok Németországban a gothai programm óta (1875. május 25.), amelyben egyesültek, egészben más álláspontot foglalnak el. Elhagyták a nemzeti irányt és nemzetköziek lettek és a reformtörvések helyét a társadalmi rendet felforgató eszmék foglalják el, úgy hogy a gyakorlati célok egészben háttérbe szorulnak. Mindazonáltal mint a munkásosztály jogos követeléseit említi: a szervezkedést, a munkásszervezetek állami támogatását és munkásvédelmi intézkedéseket. Ez utóbbiak között felsorolja a kizsákmányolás ellen való védekezést, a női munka korlátozását, a gyermekmunka tilalmát és a vasárnap munkaszünetet.

Íme, ez volt Kettelernek mintegy végredelete, melyet 1877. évi júl. 13-án bekövetkezett elhunytával reánk hagyott.

Ketteler nyomdokain.

Ketteler iskolát alapított. Az ő szelleme először a németországi katholikusokat és a pápságot serkentette a szociális munkára, az ő tanítványai plántálták át a keresztény szociális eszméket Ausztriába s a francia pápság is akkor kezdett ébredezni és a sekrestyéből a praktikus életbe áttenni működésének jelentékeny részét, midön — főként Kannengieser abbé könyveiből — megismerte Ketteler szellemének messzehatató működéseit.

Németországban 1868. évi június hóban Crefeldben tartották a keresztény szociális egyesületek első gyűléstüket s ez időtájt keletkezett Schings rector szerkesztősége alatt a *Christlich-Soziale Blätter* című folyóirat. Egy évvel később a Fuldaiban egybegyült német püspökök foglalkoztak tanácskozásaiakban a szociális kérdéssel. A referens ebben az ügyben Ketteler volt s az ő referátuma alapján a német püspöki kar egyhangúlag kimondotta, hogy az egyház a szociális kérdéssel szemben nem maradhat közönyös, mert itt milliók lelke nyugalmáról van szó, kiknek gondozását Krisztus egyháza bízta. Szükségesnek találják azért, hogy az egyház tekintélyét és befolyását latba vesse a munkásosztály nyomorúságos helyzetének javítása és erkölcsi és szellemi művelődésének emelése ügyében; hogy a munkások között a hazaszeretetet ápolja, a munkaadók és munkások közti egyetértést előmozdítsa, a munkáslányokat erkölcsi védelemben részesítse, a törvényhozást pedig úgy irányítsa, hogy a gyermekmunkát betiltsa, a serdülőtlen ifjúság munkaidejét korlátozza, a műhelyekben a férfiak és nők elkülönítését parancsolja, ugyanott a közegészségügyi követelményeknek érvényt szerezzen, a munkásbiztosításról gondoskodjék és egyáltalán a munkások ügyét állami ellenőrzés alá vegye.

Ketteler legintérintézetből és legközvetlebebb tanítványa volt Moufang mainzi kanonok, kit magas műveltsége, megnyerő modora és szilárd jellege képesített arra, hogy Ketteler eszméinek propagátora ts továbbfejlesztője legyen. Moufang 1871. évben képviselőjelöltként lépett fel Mainzban, ahol meg is választották s az a kiváló gonddal kidolgozott programm, mellyel választói elé lépett a *Christlich Soziale Blätter* csoportjának és így aztán a centrum-pártnak szociálpolitikai programjává lett.

Moufang e programjában azonban tovább megy mesterénél. Ő a szociális kérdés megoldásánál a szükséges reformok keresztyüviteléhez az állam hathatós közbenjárását sürgeti s e tekintetben még szorosabban ragaszkodik Lassalle nézetéhez, mint Ketteler. Az egyház — így vélekedik a tudós kanonok — sokat tehet a szociális kérdés és a munkásosztály sorsának érdekében szellemi téren amennyiben hivatása, hogy a szeretet, igazságosság és méltányosság ápolásával a társadalmi osztályok közeledését előmozdítsa és a szegényeket és gazdaságilag gyengéket védelmébe vegye.

De az államra e tekintetben még közvetlenebb feladatak haramiának, mert csak az állam gondoskodhatik törvényhozásilag, hogy munkásvédelmi intézkedéseket foganatosítanak, hogy az ipari munkások anyagi támogatásban részesüljenek, hogy azok a vér- és pénzzadó terhei alatt le ne roskadjanak és hogy a tőke zsarolását korlátozék közé szoritsák. Az állam, így okolja meg ez álláspontját Moufang, megvédi a földbirtokot, a jelzálog által teljes biztosítékot nyújt a hitelezőnek tőkéjéhez és kamataihoz és a kereskedelmi törvényszék útján gyorsan lebonylítatja a keskedelem peres ügyeit. Ha védelmet nyújt a vagyon és birtok különféle nemeinek, miért ne védelmezze

meg ép úgy a munka jogait? Ha vannak polgári törvények, kereskedelmi torvények, tengerhajózási törvények, akkor az igazság és jogegyenlőség megkívánja, hogy legyenek munkatörvények is, melyek a mester, segéd és tanuló, a munkaadó és alkalmazottai közti viszonyt szabályozzák. Az állam, miként nagy összegeket költ vasúti és egyéb vállalatokra, méltányos dolog, hogy a munkások termelő szövetkezeteit is támogassa.

Ugyanebből az iskolából kerültek ki később Hitze, Lösewitz gróf, Ratzinger, Hertling gróf, Mgr Pieper és még sokan.

Itt most különösen a Ketteler iskolájának két tagjáról akarunk csak megemlékezni, akik annak elveit és eszméit átvitték Ausztriába s ott nekik tudományos alapot adtak. E két férfiú a protestáns Rudolf Meyer és a protestánsból katholikussá lett Freiherr von Vogelsang. Ők vetették meg alapjait annak a mozgalomnak, melyből Lueger ügyes agitációja később megalkotta az Ausztriában hatalmas kereszteny szociális pártot, melynek összes tendenciáival ugyan nem tudunk egyetérteni, de egyet el kell ismernünk, a szociális evolúció tekintetében jelentékeny haladást indított meg. Meyer kiválóan iskolázott nemzetgazdász volt, aki Rodbertus szociálpolitikai csoportjához tartozott. Miután oly bátor volt, hogy Bismarck politikáját egyik művében (*Politische Gründe und die Corruption in Deutschland 1877.*) hevesen támadta, kénytelen volt Németországból távozni és Ausztriában megtelepedni.

Szociálpolitikai nézeteit R. Meyer »Zur Emanzipation des vierten Standes« (1882.) című munkájában fejtette először rendszeresen. Ebben hívének vallja magát, azok oknál fogva, mert ebben látja egyedüli lehetőségét annak, hogy a

korunk követelményeinek megfelelő szociálpolitikai reformokat keresztül is lehessen vinni.

A Rodbertus által sürgetett reformokon kívül, melyek a bérminimum és munkaidőmaximum megállapítását, az ipari termelésnek az állam részéről való szabályozását és államilag szervezett termelőraktárakat szorgalmaznak, Meyer még különösen a kisbirtoknak állami védelmét, a homestead-intézményt követeli. A földbirtok Meyer szerint egészen más természetű, mint a tőkevagyón; a nemzeti föld azoké a családoké, melyek a nemzetet alkotják s azért ha ez kozmopolita tőkések birtokába megy át, a nemzet proletarizálódik és különösen az amerikai versennyel szemben földmívelésünk tönkremegy.

E tekintetben nagy hibát követnek el a konzervatívak is, akik földbirtokukat tisztán tőkének tekinthetik és elfeledték, hogy minden földbirtok — s fokozottabb módon a nagybirtok — szociális kötelezettségekkel van egybekapcsolva már eredeténél, a foglalásnál fogva és egész történeti múltjánál fogva is.

De mégis az osztrák kereszteny szociális nemzetgazdasági és szociálpolitikai mozgalom fejlődésére a legnagyobb befolyással bírt Karl von Vogelsang.

Ez a jeles szociálpolitikai publicista 1818-ban született Liegnitzben, hol atya — ki a meckienburgi arisztokrácia ivadéka volt — akkor mint porosz tiszt állomásozott. Vogelsang a jogi tanulmányokat elvégezvén, porosz állami szolgálatba lépett, de az 1848. évi események arra késztették, hogy hivataláról lemondva, atyai birtokára visszavonuljon. Azonban két év múlva elhagyta ősi szűkebb hazáját, Berlinbe jött, ahol Kettelerrel, az akkori sz. hedvigi préposttal ismerkedett meg, később Münchenben Görres és Phillips társágába került s ezekkel a fenkolt gondolkozása férfiakkal való összeköttetés

nagy hatással volt nemesen érző lelkére. 1864-ben Ausztriába tette át lakását, egy ideig Magyarországon Pozsonyban is lakott, hol a szociálpolitikai irányú *Recht* című lapot szerkesztette, később Bécsben a Vaterland szerkesztésében vett jelentékeny részt és 1875-ben megalapította az «*Österreichische Monatsschrift für christliche Staatsreform*» című folyóiratát, mely utóbb a «*Monatsschrift für christliche Sozialreform*» nevet vett fel s jelenleg egy zürichi kiadócég tulajdonába ment át, két neves svájci szociálpolitikusnak, dr. Decurtins és dr. J. Beck freiburgi egyetemi tanárnak vezetése alatt.

Vogelsang önálló művet nem adott ki, szociálpolitikai rendszerét és eszméit vezércíkekben és értekezésekben fejtette ki, melyeket halála után dr. Wiard Klopp szisztematikus rendbe foglalt össze.¹ Nyugodt, higgadt stílusa, mély tekintete, határozott állásfoglalása ma is élvezetessé teszi olvasásukat. Vogelsang szociálpolitikai eszméinek történelembölcseleti alapot ad, ami azoknak maradandó értéket biztosít.

A kereszteny társadalmi rend ideálját Vogelsang szerint a középkori társadalom iparkodott megvalósítani. Ennek alapeszméje szerint senki sem volt abszolút birtokosa tulajdonának, mert a föld Istené, mindenki csak Isten hübере és sáfárja. S ez után az alapgondolat után folytatódott az egész társadalom tagolása a császártól lefelé a jobbágyig. A földbirtok e szerint eszmei tekintetben közös birtok volt, melynek haszonélvezete ugyan különböző módon volt felosztva, de ehhez voltak arányosítva a szociális kötelességek is. Ezt az alapgondolatot

¹ Die sozialen Lehren des Fr. Karl von Vogelsa mengestellt von Dr. Wiard Klopp, St.-Polten 1894.

foglalta magában a németrómai császárság és a kereszteny királyság eszméje s ha nem is sikerült elérni, de azért mint cél az emberek előtt lebegett.

Ezt az eszmét döntötte meg az a fejedelmi abszolutizmus, mely XIV. Lajos ismeretes mondásában: »*l'état c'est moi*« nyert leghatározottabb módon kifejezést. Ezzel a régi kereszteny társadalmi rend föl lett forgatva s ebből a felforgatásból következett az 1789-iki francia forradalom, mely a pogány római jog felélesztésével a korlátlan és felelősségnélküli birtoklás elvét emelte megint érvényre. A földbirtok, ipar és kereskedelem korlátlan szabadságának proklamálásával a társadalmi tagoltság, az osztályoknak egybekapcsolása megszűnt s az így atomizált egyedek egymás ellen való küzdelemre voltak utalva. Ennek az anarchisztikus állapotnak a terméke a szociál demokrácia, mely a régi közös birtoklásnak egy torzképet állítja oda az ő lehetetlen kollektivista eszméjével. Ennek a modern forradalomnak az oka lényegében ugyanaz, mint ami volt a francia forradalomé. Ez utóbbi azért vett föl oly erőszakos és romboló alakot, mert az akkori idő reformgondolatait visszasorították azok, akik a korrumált és elavult társadalmi intézményeket sérthetetlen és megváltozhatatlan isteni rendnek tekintették. A szükséges reformok elmulasztása hozza létre mindig a forradalmakat.

A fölforgató forradalmi szocializmussal szemben akarja azért Vogelsang a rekonstruáló, reformáló kereszteny szociálpolitikai rendszert felállítani. Ez szerinte az igazi szocializmus. Mert nagyon téves dolog a szocializmus név alá a földosztó, vallásemmes, nemzetközi irányú tendenciákat egybefoglalni. Hisz szószármazásilag e név: *szocializmus* tulajdonkép a társadalmi rend eszméjét fejezi ki.

A szocializmusnak az ellentéte az önző individualizmus. «*In Wahrheit ist der Name Sozialist ein Ehrenname*».

A kereszteny etika elveinek érvényesítése által kívánja tehát Vogelsang azokat a törvényhozási reformokat, melyek a munkásosztály és kisbirtokosok védelmérre szolgálnak, az iparosok testületi szellemét biztosítják, a töke- és munkauzsora visszaéléseit megszüntetik, a munkabért szabályozzák stb.

Amint e programmból látszik, Vogelsang távol állott minden reakciós törekvéstől, melyről ötannyiszor vádolták, hanem a progresszív irány győzelméért sokkal többet tett, mint azok, akik egy hamis liberalizmus köpenyegébe bújva, tulajdonkép csak az emberryüző kapitalizmus dicshimnuszát zengedeztek.

Az ő progresszivitása nem volt olyan természetű, mely a múlt hagyományait subba dobja, hanem a történeti fokozatos, de biztos fejlődés alapján kívánt előre haladni.

III. FEJEZET.

A kereszteny szociális mozgalom francia földön.

A klasszikus nemzetgazdasági iskola, melynek dogmáit a francia forradalom magáévá tette és törvényhozásilag szankcionálta, amennyiben pl. az iparosok egyesüléseit a legszigorúbb módon megtiltotta, Franciaországban is csakhamar megteremtette a munkásnyomort és ennek kapcsán a munkáskérdés itt is akuttá vált. És tényleg már a múlt század harmincas éveiben voltak nemzetgazzászok, akik ép úgy mint Carlyle Angolországban, arra a meggyőződésre jutottak, hogy az a kizárolagosan materialisztikus fell fogás, melyet A. Smith és Ricardo a nemzetgazda-

ságba belevitt, a munkásosztály s vele a polgári szabadság végveszedelmét, a rabszolgáságnak újból való feltámadását jelenti.

Ha ezeket a nemzetgazdászokat olvassuk — mondja Droz — az ember azt gondolná, hogy nem a termékek vannak az emberek kedvéért, hanem az emberek a termelés kévéért. Amihez Villeneuve-Bargemont az ő kereszteny nemzetgazdaságtanában (*Economic politique chrétienne Paris 1834.*) azt fűzi hozzá, hogy annak az angol nemzetgazdasági iskolának az a nagy hibája, hogy sokkal inkább a javak termelésének mesterségét tanította, mintsem a termékek helyes elosztását s ennél fogva ahelyett, hogy a szükséget enyhítette volna, inkább nevelte és terjesztette. Mert a társadalomnak nemcsak az a feladata, hogy javakat termeljen, hanem sokkal inkább az, hogy az emberek közt a jólétet és erkölcsi öntudatot általánosítsa. Ezt pedig az angol iskola nem éri el az ő elveivel és tantételeivel; az indusztrializmus által átalakított társadalmat csak a keresztenység képes újjászervezni.¹

Bár a kereszteny szocializmus szót nem használja — hisz egyáltalán ebben az időben jött Leroux által a szocializmus szó is csak használatba — az a gondolat, melynek V. Bargernont kifejezést ad, nem más, mint az az eszme, amit később kereszteny szocializmus neve alatt egybefoglaltak t. i. a nemzetgazdaságnak visszadni kereszteny etikai alapját, melyet a materialisztikus nézőpontok teljesen ledöntöttek.

Ugyanabban az időben egy másik belga nemzetgazdász, de Coux egyik kurzusának bevezetésében ezt mondja: «A katholicizmus az ő gyakorlati követ-

¹ Villeneuve-Bargemont, *Économic politique chrétienne* 30 és 82. I. L. M. Eblé, *Les écoles catholiques d'économic politique et sociale en France*. Paris 1905.

kezelményeiben a nemzetgazdaságnak oly bámulatos rendszerét foglalja magában, melyhez hasonlót a világ még nem látott! «De Coux körül csoportosult aztán egy egész csoport francia író és politikus, közöttük Lamennais, Montalambert és Lacordaire, szóval az *Avenir* csoportja. Kár, hogy ezt Lamennaisnek bár geniális, de inkább tagadó és romboló irányú szellemre dominálta, mely kellő nemzetgazdasági ismererek hiányában inkább a szociális doktrinéseg mezejébe csapott át. Lamennais az ő csaknem forradalmi lehelletű könyvében — *Paroles d'un croyant* — mely egy év alatt öt kiadást ért meg, mint egy Antonius Cézár tetejénél lazító hangon ecsetelte az akkori társadalom vérző sebeit, de gyógyszert ajánlani nem tudott. Ehhez hiányzott neki a kellő higgadtság és nyugodt megfontolás. Ellenben Montalambert szent Erzsébet életröntgenében, egy a mély vallásos érzülettől ihlett szociális hősönőt mutat be nekünk s ezért ő bátran tekinthetjük a katholikus szociális irány előfutárának. Franciaországban a kereszteny szociális név helyett inkább a *socialisme catholique* vagy *catholicisme social* elnevezést szeretik használni.

Ezzel a mozgalommal szemben meglehetős outsider Fr. Huet, ki »*de regne social da christianisme*» (Paris, 1855.) című művében a francia forradalom és az ő liberalizmusa föltétlen hívének, de emellett az individualizmus ellenségének mondja magát. Az igazi kereszteny társadalom, úgy véli, csak 1789. évben valósult meg. Csakis az ő egyoldalú idealizmusa írathatta vele azt, hogy a forradalom szentsége az, ami ma az egész kereszteny világban a szegényeket felsegíti és az elnyomottakat fölsszabadítja. A francia forradalom nemzetgazdasági elveiről és tantételeiről ezt épenséggel nem lehet mondani. Az ő doktriner liberalizmusa ellenkezőleg a pauperizmusra és a munka rabszolga-

ságára vezetett. A szocializmusra és nevezetesen a keresztenység szociális hivatására nézve azonban vannak Huetnek is egészséges eszméi, melyeket említés nélkül hagyni nem akarok. Itt az ideje — úgymond — hogy a hamis utópiák és a múlt terméketlen utánzatai helyébe valahára az igazi, spiritualista, vallásos, a kereszteny szocializmus lépjen. S ugyan miben áll ez a kereszteny szocializmus? A szocializmus Huet szerint nem egyéb, mint a szociális igazságok összefoglalata, olyan rendszer, amely megszenteli a közös birtokot és a magánbirtokot, a szolidaritást és a szabadságot. Az individualizmus csak az egyént nézi, a kommunizmus csak a társadalmat; a szocializmus a társadalmi rend e két elemét egybekapcsolja. Csakis a szocializmus veszi egyformán figyelembe a szabadság, egyenlőség, testvériség hármas jelzavának mindenügyik elemét. A szocializmus nem emeli fel a szabadságot az egyenlőség és testvériség rovására (az individualizmus eljárása) és nem ülteti az egyenlőséget és testvériséget a szabadság romjaira (a kommunizmus eljárása), hanem mind a hármat isteni harmóniába foglalja össze.¹ Természetes, hogy Huet a szocializmus alatt egészen más értett, mint ahogy később e szó jelentősége kialakult.

Le Play szociális elméletei.

Egészen más álláspontot foglalt el a francia forradalom eszméivel szemben az elmúlt század egyik legkiválóbb nemzetgazdásza Fred. Le Play, nem mintha ő nem lett volna a haladás barátja, hanem mivel ő, mint Európa szociális viszonyainak egyik legalapsabb ismerője, egészen tisztaiban volt a francia forra-

dalom által forgalomba hozott eszmék antiszociális természetéről. Ez oknál fogva beszél ő ellenforradalomról, ami nála nem azt jelenti, mintha a forradalom előtti abszolutizmust dédelgetné, ellenkezőleg ő a forradalomban ép ennek az abszolutizmusnak az örököset látja és azért kívánja fokozatos reformok által a társadalmi fejlődésbe a szociális elemet belevenni. Le Play egész módszere és rendszere magában felöleli azt, amit rendesen a kereszteny szocializmus fogalmához kötünk, bár ő maga ezt a szót nem is használta. Hogy eszméit és tanítását jól megértsük, nem tekinthetünk el attól a miliőtől, melyben élt s azért rövid éleットörténetét kívánom előrebocsátani. Le Play 1806. év április 11-én született Honfleur mellett Normandia egy kis falujában La Riviéreben. Atyját korán elvesztvén, még mint gyermek Párizsba jutott rokonaihoz, de néhány év múlva megint szülőföldére került és Honfleurban végezte középiskoláit. 1825-ben az école polytechnique-re került, honnan 1827-ben bányászati főiskolára ment. Mint ez iskola növendéke 1829-ben tanulmányutat tett a Hartz-hegységbe s már ez alkalommal elárulta azt, hogy hajlamai mire destinálták. Metallurgikus és ásványtani tanulmányai mellett soha sem szűnt meg érdeklődni a munkások és egyáltalán az ország szociális viszonyai iránt. Ez az érdeklődés követte őt azután egész életén át. Kevessel a július forradalom kitörése előtt hamuzsírral való experimentálásnál szerencsétlenül járt, úgy hogy másfél évig munkaképtelenné vált. Ekkor tette föl magában, hogy évenkint hat hónapot uton tölt ásványtani és szociális tanulmányok céljából. Mintegy húsz éven keresztül Európa legkülönözőbb államaiban fordult meg, Biszkájától kezdve az Uralig volt alkalmazva mint bányamérnök és mindenütt a legintimebb összekötte-

tésben állott munkásaival. Többi között megfordult Magyarországban is, itt a selmeci bányát és az ottani munkásviszonyokat tanulmányozta. Oroszországban mint Demidoff herceg uráli bányáinak igazgatója 45.000 munkás volt alattvalója. És ő ezeket a munkásokat nem tartotta pusztá gépembereknek, velük családi ügyeikről elbeszélgetett, közülök egyiket-másikat lakására bizalmas beszélgetésre, vagy ebédre meghitt, szóval ő nemesak szociális viszonyaikat, hanem lelkei életüket, pszichológiájukat tanulmányozta, akár Biszkajában, akár Castiliában, akár a Szajna partján, akár Németországban vagy Northumberlandban, akár a Kárpátokban, akár az Uralban tartózkodott. S azért bizton mondhatjuk, hogy olyan alapos ismerője a munkáséletnek és munkásléleknek még nem akadt, mint Le Play s nem volt még nálánál hivatottabb a munkás természetrájzának a megírására. Az európai munkásokról írt könyve öt vaskos kötet (*Ouvriers Européens Paris 1855-*), mely különben II. kiadást is ért, még egy félszázad múlva sern avult el, sőt a történelem kutatója, kit az emberi psziché soha el nem hervadó megnyilatkozásai érdekelnek, ebben olyan érdekes adatokat talál mindenkoron, amelyeket semmiféle archívumok meg nem őriztek.

Az ő módszerének jellemzésére csak egy-két szemelvényt akarok itt közölni.

Northumberlandben egyszer egy derék angol munkást hívott meg ebédre, kitől a vasolvastás csínját-bínját akarta megtudni. Vendége az egész ebéd alatt kedvetlen, hallgatag volt. Le Play azt gondolta, hogy angol szokás szerint azt várja, hogy felköszöntse s más-nap ivott is egészségére. Nem használt; angolja kedvetlen, hallgatag maradt akkor is; hanem végre föl-emelte poharat és ünnepélyesen mondta: The queen!

— vagyis: éljen a királynő! Akkor vette magát észre Le Play, hogy neki, mint jövevénynek lett volna kötelessége, az uralkodóról megemlékeznie s hogy vendégét e megható szokás mellőzésével bántotta meg. Harmadik ebédkor ő éltette a királynőt s attól fogva embere fölvidult, beszédes, bizalmas lett s akár tűzbe ment volna érte. «E két szóból, mely az érzelmek s eszmék egész sorát kifejezte, értettem meg a régi Angolország egyik fő társadalmi erejét.» Máskor meg tudni kívánta, mily alapon nyugszik Oroszországban az autonóm köziségi szervezet; e végre egy csoport muzsiktól kérdezte meg, miért tisztelek ők az öregeket? Egyik muzsik összekulcsolt kezét a falon függő szent kép felé emelte: «Azt hiszed, ó idegen, hogy a szent Oroszország gyermeke valaha lelke üdvösséget el akáma veszíteni azáltal, hogy engedetlen lenne atya iránt?» — «Ez a felkiáltás tárta fel előttem az orosz alkotmány szellemét. Ebből értettem meg, mint áll fenn a közbéke, a mindenki által elfogadott erkölcsi fegyelem révén s mikép kormányozhatók egész rengeteg tartományok fegyveres erő nélkül.»

Az angol társadalom erkölcsi felsőségét Le Play mélyen átérezte. «Ámulva láttam, — írja az *Ouvriers Européens*-ben — hogy a családok, melyekkel baráti viszonyba jutottam, minden nap dolgaikban is a tízparancsolatot követik s Isten tisztelek. Egy álló hónapig voltam meghitt érintkezésben egy gazdag, népes családdal s arról győződtem meg, hogy az isteni törvények nem csupán a másvilági jobblét reményében engedelmeskedtek, hanem ama meggyőződésből is, hogy az egyén jóléte, a fajok fennmaradása s a nemzetek boldogulása is a tízparancsolat s az abból eredő űsi szokások pontos megtartásán alapszik.¹ Gazdáim

anglikánok voltak; de később ugyanezen vallásos hitet találtam négy különböző felekezetű családnál: Glasgowban egy presbyterianusnál; Sheffieldben egy quakernél; Manchesterben egy katholikusnál s Walesben egy unitáriusnál. A dolgot eleinte nem értem. Végre egy angol katholikus világosított fel, mondván, hogy ők a Szentírást rendesen olvassák... Nem ajánlhatom polgártársaimnak elégge am a házi szokásokat, melyeket Angliában úgy a katholikusoknál, mint a protestánsknál, Szászországban pedig úgy a katholikusoknál, mint a lutheránusoknál tapasztaltam.»

Még meglepőbb volt ránézve, amit Oroszországban tapasztalt. Az elmaradottnak és elnyomottnak tartott nép kebelében oly erkölcsi tőkét s oly társadalmi összhangot talált, mely előírásait teljesen eloszlatta; meggyőződött arról, hogy a társadalmi béke szempontjából a kormányforma nem határoz, csupán az erkölcsiség foka s a tízparancsolat megtartása.

Ezek az észrevételek elégge jellemzik azt az alaposságot és bensőséget, mellyel Le Play megfigyeléseit tette. Szeme nem akadt meg a külsőségeken, hanem mindennek belső okát kereste.

Ezekkel a bő tapasztalatokkal felruházva Le Play egyszersmind kutatni kezdte a modern francia társadalom dekadenciájának okait s jelezni ama reformokat, melyek a gyógyításhoz vezetnek. Hogy Le Play milyen mélyen látott, azt bebizonyította már a februári napok (1848.) előtt is, midőn előre jelezte a bekövetkező forradalmat. A második császárság belső rothagásra sem volt előtte titok s ha olvassuk a munkás viszonyok reformjáról írt munkáját, melynek első kiadása 1870. év márciusában, a második pedig ugyanannak az évnek májusában jelent meg, belátjuk, hogy Szedánt nem annyira a porosz fegyverek felsőbbsége,

hanem Franciaország züllött szociális viszonyai idézték elő.

Ezzel szemben kívánt ő reformokat, és hogy minő reformokat tartott szükségesnek, legjobban jellemzi e műve harmadik kiadásához írt előszava (1871.) és 1877. évben írt utóirata:

«Az erőszaknak 1789-ben kezdődött korszakával a francia nemzet a megállapodott kormányformák felforgatása által tett szert hírnévre. Az így keletkezett kormányok igen változatosak voltak; de valamennyi egy eredményre vezetett: a belső villongások szakadatlan nőttére. E tekintetben 1871. óta mi sem változott; s a nemzeti pusztulást megelőző ez a tünet ma jobban nyilvánul, mint bármikor. Tehát csak ismételnem kell azt, amit 1840. óta mondok s 1855. óta írok. Azt tanácsolom polgártársaimnak, hogy zabolázzák meg szenvédélyeiket s haragjukat, melyet a meghasonlás annyi oka után, az a hat katasztrófa keltett, melyek Paris utcáit 1830. óta francia vérrel áztatták. Hogy kikerüljünk az örvényből, melybe sülyedtünk, csak egyet kell megtennünk: nem szabad jobban meghasonlanunk, bárminő politikai formákat hozna magával az erőszak, vagy a józan ész; egysülnünk kell a kormány körül, mely feladataul tüzi ki a béké ama három forrásának felújítását, melyet e könyvben jeleztünk, Isten, az atya s a nő tiszteletét.»¹

E reformok alapja pedig a tízparancsolathoz való visszatérés.

¹ A munkásviszonyok reformja. 136. I. V. ö. Le Play
letra au R. P. Lescoeur: *La foi catholique et la réforme sociale* című könyv bevezetéseként: «Le mal actuel de la France se peint par un mot: *le règne de la discorde*. Le causes de ce mal se résument en une phrase: *les idées et les institutions qui ont toujours engendré la discorde sont préférées à celles qui ont toujours donné la paix*. L. Fernand Auburtin, Frédéric Le Play d'après lui-même. Vie-Méthode-Doctrine. Paris 1906. 262.1.

Az ember abban különbözik az állattól, hogy nem öszön szerint cselekszik, hanem az akarat szabadságával. Ez előnye, de hátránya is lehet. És pedig azért, mert a rosszra való hajlandóság az eredeti bűn következményeként, gyermekkorától fogva jelentkezik nála, amint erről minden anya és nevelő tanúskodhatik. Ennélfogva az embernek szüksége van valami felsőbb támaszra és segítségre, hogy a zülléstől és hanyatlástól óvakodhassék. Isten erről a tízparancsolatban gondoskodott, mely az ember szívébe kezdettől beoltott természeti erkölcsi törvényt precizírozza, mintegy kodifikálja. Ez az örökérvényű tízparancsolat — *le decalogue éternel*, így hívja Le Play Dupanloup püspök után — az egyedüli forrása minden társadalmi életnek, melyből számára jólét és béke fakad. A történelem legrégebbi korától kezdve, így szól Le Play, azt látjuk, hogy azok a népek, melyek ezt a legfelsőbb törvényt követik, virágognak és gyarapodnak, míg az e törvényt áthágok bűnhődnek és szenvédnek s az ellene fellázadók tönkre mennek. Le Play kedvenc témaja volt a különféle népek szentkönyveiből a tízparancsolat általánosságát igazolni.¹

A tízparancsolat elvetése az erkölcsi zülléssel a nemzeti hanyatlást hozza magával.

A tízparancsolat szociális fontosságát Le Play a következő tételekben világítja meg.

«A romlottság általában a vezető osztályuktól ered. Franciaországban XIV. Lajos és utódja, az erkölcsi törvény megszegésével, először a vezető osztályokat

** La Reformé en Europe et le salut en France (annexes piece I.) 1. Auburtin, i. m. 152. j. A tízparancsolatról mondja azért mégint: «La loi supreme de toutes les races et de tous les temps, celle qu'un socialiste révolutionnaire appelle le magnifique Symbole, celle q u 'un illustre prelat a nominee plus récemment le decalogue éternel.» La Reformé sociale III. 650. l.

mételyezték meg; a műhelyek munkás személyzetét azután fokozatosan ezek bomlasztották szét. Az a durva konkubinatus, mely Paris műhelyeiben ma pusztít, egyenes leszármazottja a házasságtörésnek, melyet a versailles-i udvar országvilág színe előtt rendszeresített. De a romlottság olykor a műhelyek személyzetéből is fakadhat. Ez utóbbi esetben a bajt úgy a gazda, mint a munkások, terjeszthetik. De eredetének e többfélesége mellett a rossz egyetlen végső okára: az erkölcsi törvény megszegésére vezethető vissza.

Az erkölcsi törvény legjobb kifejezése Mózes tízparancsolata, úgy, amint azt az Evangélium kiegészítí; mert amely népek azt legjobban megtartják, azok élvezik a legnagyobb jólétet, állandóságot és összhangot. A termelő foglalkozásokban a tízparancsolat befolyása alatt kifejlődött gyakorlat alkotja mindenütt a munka legjobb szervezetét, azt, amelyet kivállalag nevezhetünk műhelybeli hagyományos szokásnak vagy egyszerűen hagyománynak. A kételkedők, kik a vallást háromszáz év óta visszautasították, a keresztény tanítás kitűnőségének elismerésében általán megegyeztek. A mai tudósok megvetik; csakhogy ők oly tudomány nevében beszélnek, mely egyenesen azt hangoztatja, hogy sem az erkölccsel, sem a józan éssel, sem az emberiség jólétével nem törödik.¹

Mindazok a nagy elvek, melyek a magán- és közéletet irányítják s amelyeket Le Play a *Constitution essentielle* elnevezés alatt egybefoglal, a tízparancsolatban explicite vagy implicite benfoglaltatnak. Csakhogy minden időnek és minden népnak a maga sajátos szükségletei vannak és pedig annál komplikáltabbak, minél fejlettebb az a nép. Azért ezeknek az alapelteknek az alkalmazása változik az idők és

¹ I. m. 147. 1.

helyek körülményei szertartás, de nem oly elaszítással, mely magukat az előket lerongthatná. minden írott törvény csak annyiban igazságos és jótékony, sőt csak annyiban igazán törvény, amennyiben közeli vagy, távoli vonatkozásban van a tízparancsolattal.

De a tízparancsolatnak alapja, támásza és szankciója a vallás. A vallás az, ami a tízparancsolatot szabatosan meghatározza és alkalmazza a nyilvános kultuszintézmények által, az ennek a kultusznak végzésére rendelt szolgái és az előírt szertartások által. Az embernek istenhez való e követlen viszonya nélkül családi és társadalmi élet nem létezhet. A vallás, így szól Le Play, az emberi társadalmakra minden időben, minden éghajlat alatt, minden fajnál ép oly jellemző, amily lényeges a táplálkozás, mely az ásványoknál nincs meg, a szerves világra. Az emberben csupán a fizikai szerveket látni meg, de azért az ember vallási szükségletét ignorálni ép oly következetlenség volna, mintha a zoológus a mehet úgy írná le, hogy a mézkészítést elhallgatná. De hasonlítható e tévedés a vegyészéhez is, ki a növényt ásványi elemeire bontván föl, hiúnak nyilvánítja a botanikát, mely a növényország csodálatos jelenségeivel foglalkozik.¹

Minden nagy politikai nemzet vallásos volt. Az ó-korban Róma volt a vallásos népek típusa, a mai korban Angolország az. Nemkülönben az Egyesült Államok is, ahol nincs ugyan államvallás, de ahol a közélet ünnepélyes nyilvánulásait vallásos momentumok nélkül elképzelní sem lehet.²

¹ Auburtin, i. m. 155. 1.

² V. o. Claudio Janet, les Etats Unis contemporains 4. ed. II. 1. «La triste maximé, que la loi est athée et doit l'être, qui, depuis 1789, a presque couramment inspiré notre législation, n'aurait pas pu être articulée en Amérique sans soulever une reprobation unanime. Le christianisme y est véritablement la religion nationale».

Az állam jóléte és fejlődése szempontjából szükséges a család etikai alapja. De Le Play figyelmét nem kerüli el az, hogy ez az etikai család a gazdasági viszonyok helyes rendezésének a függvénye.

A tulajdonra és annak szociál-erkölcsi jelentőségre nézve Le Play nézetei a következőkben foglalhatók össze:

A tulajdon s a tulajdonos-családok meddősége vagy termékenysége az örökösdési rendszereken fordul meg. A tulajdon az állami élet másik alapja. Eredetileg közös volt; de egyre szabadabbá s egyénibbé vált, vagy legalább ez a törekvése. A közös szervezetnek az a sarkalatos hibája, hogy az erősebbek s értelmesek többet dolgoznak a többinél, mégse keresnek többet; nem is oly jövedelmező, mint az egyéni tulajdon. De ha a szabad birtoklás elvét általán elismerik, annál szétágazóbbak a vélemények az örökösdésre nézve. Amidőn annak szabályozását az állam magának tartja fenn, módot nyer arra, hogy a társadalmat kényére gyűrja át, mert itt kivételesen a törvény fejleszti ki a szokást.

A birtokátszállás három alakja: a kényszerfenntartás, a kényszerszerzési szabadság. A kényszerfenntartás abból áll, hogy a családi vagyon csonkítatlanul a törvény által k i jelöl t , egyetlen örököstre száll, ki többnyire az elsőszülött fiú. Az ember természetes vágyában gyökerezik, melynél fogva művét állandósítani szeretné. A kormányok e rendszert sokszor elrendelték, hogy az állandó családok alakulásának kedvezzenek, ami néha sikerül is. De ha a birtokkal együtt az erkölcsi tulajdonságok is át nem szállnak, akkor az eredmény csak a vagyon és a vétek egyesülése lesz. A XVIII. századbeli jogászok, kik szemtanúi voltak az emez örökösdési rendszerrel élő nemesség kicsapongásainak, magát a rend-

szerítétek el, mintaristokratiukat és igazságátalan, így helyettesítette azt a konventaként szerosztált ilyal, mely szerint valamennyi testvér egyenlően örökölt. Ez Franciaországban azóta mély gyökeret vert s nagy pusztítást vitt véghez az erkölcsökben. Amint hogy a konvent a végre is alkotta, hogy a régi rendszerhez húzó apák tekintélyét s a családi hagyományokat tönkre tegye vele. Amikor a konvent a kényszerosztályról azt hitte, hogy a népnek használni, a nemeségek ártani fog, csalódott.

Az egyenlő örökösdés mellett megvan a kényszerfenntartással együttjáró minden alkalmatlanság. Az apai tekintélyt s a tulajdonjogot ép úgy megtámadja, minthogy az apát a birtokával való szabad rendelkezési jogtól fosztja meg. A gyermekeket meg még inkább ösztönzi a henyeségre s bünre, mert gazdag családoknál valamennyinek biztosítja a birtokhoz való jogot, melyet az elsőszülöttségi előjog csak egynek tartott fenn. De azonfelül egész sereg bajt hoz magával, melyek sajátjai. A családapa előre látja, hogy műve nem fogja túlélni, hogy az ipari vagy kereskedelmi vállalat, melyet alapított, halála után el fog kallódni; hogy a föld, melyet maga szántott, kótyavetyére kerül, hogy árában osztozkodhassanak. Nem ismeri már azt az édes, erősítő érzést, mely a költő bájos versét sugalmazta: «E fa árnyékáért dédunkáim áldani fogják majdan emlékemet»; mert az az árnyék valószínűleg idegeneknek fog enyhet adni. Mi történik tehát? Elcsüggéd és nem ültet. A nemzedékek erőfeszítésében immár semmi állandóság, semmi folytonosság. Amit egyik épít, annak a másik csak törmelékét kapja s minden szüntelen újra kell kezdeni. Ez időszakos romlás elől nincs más menekvés, mint a házasság viszonylagos meddősége; amely orvosság erkölcsi s nemzeti szempontból rosszabb a

bajnál. A hagyomány megszűnik; mert a halá l, a családokat szétszórva, széttépi a kötelékeket, melyek azokat a földhöz kötötték. Nincs kezdeményezés; mert kiki atyai Örökségére számítva, ha gazdag, nem dolgozik, ha szegény, a kis örökségből valahogyan talán megél, de lemond a távoli vállalatokról, melyekkel vagyont szerezhetett volna. S nincs gyarmatosítás, mert hogy volna arra képes oly nép, mely sem nem szaporá, sem kezdeményezési szellem s kitartás nincs benne.¹

Miként ebből látszik, Le Play elve az volt, megszüntetni azokat a gazdasági okokat, melyek a családok erkölcselen meddőségével a nemzeti pusztulást vonják maguk után. S ez az igazi szociális, erkölcsös és progresszív gondolkozás, nem pedig az a neomalthuzianizmus, melynek néhány év előtt a mi közegészségügyi tanácsunk is hivatalból kifejezést adott. Az a vélemény, hogy a szaporodás mesterséges korlátozása a nemzeti jólétet és haladást gyarapítja, ellene van minden szociológianak és szociális tudománynak. És mivel nemesak a mi közegészségi tanácsunk, hanem a szocialisták egy része is szímpatizál Malthus tanaival, én egy szocialista íróra akarok velük szemben hivatkozni. Achille Loria állítja fel azt a nagyon helyes tételel, hogy az a hajtó erő, mely a kulturális fejlődést előre mozgatja, főként a népesség gyarapodása. Ha a halásznép vagy vadásznép annyira elszaporodik, hogy ebből a keresetből nem tud megélni s máshol sem talál helyet, ahol ezzel a foglalkozással fenntarthatja magát, akkor kénytelen a marhatenyésztésre adni magát, ha már ez a szintén még nomád foglalkozás sem tudja táplálni, akkor a földmívelésre adjá magát s mikor ez sem elegendő, iparüzővé válik.

¹ I. m. 35. 1. k.

S így k e l l e n n i a közegészségügy terén is. Ha lakásaink túltömöttek, abból nem az következik, hogy a gyarapodást meg kell állítani, hanem arra kell kényszeríteni a gyárosokat, földbirtokosokat, államot, városokat és községeket, hogy a népesség számának megfelelő egészséges lakóhelyekről gondoskodjanak. Ha ez nem történik, akkor vége minden haladásnak. Olyan ez a malthuzianus tan, mintha valaki azt mondaná, mivel a fiú nő, a ruha pedig marad ami volt, a fiúból le kell vagni és gyalulni annyit, hogy ruhájában elférjen.

A társadalmaknak jellemző vonásukat a család szervezete adja meg. E szervezetnek Le Play szerint három főtípusa van: a patriarchális, a nem-állandós a törzsökös család. A hely, az erkölcs a törvények befolyása hol egyiket, hol másikat fejleszti uralkodóvá.

A közös tulajdonnak a patriarchális család felel meg, mely ma is, miként Abrahám korában, sátor alatt él; a korlátlan atyai tekintély uralma alatt az isteni törvényhez és hagyományos szokásokhoz híven ragaszkodik; boldogulását ez s a bőséges legelő biztosítja. A házas fiak atyjuk sátrában maradnak, kinek hatalma szinte korlátlan. A tulajdon, némi ingóság kivételével, közös. Az egyéni tulajdon ki-fejlődésével legott átalakul a család is s az örökösdés rendje szerint majd nem-állandó, majd állandó jelleget ölt.

A nem-állandó család a kényszerszűtő eredménye. A szülők vagyonában, azok halála után, a gyermekek egyenlően osztognak; a birtokot pénzzé teszik, melyből a maga részét ki-ki elvévén, a család, mint az oldott kéve, felbomlik. Tagjai, ahelyett, hogy a közös tűzhely köré csoportosulnának, szétszóródnak s magának mindegyik külön-külön tűz-

helyet igyekszik szerezni. Az ily állapotot a hagyomány megvetése, a változás kedvelése, az újságon való kapkodás s a szünetlen költözökédés jellemzi.

A patriarchális család nyugaton majdnem kiveszett. A nem-állandó család az egész társadalomnak nem-állandó jelleget kölcsönöz. Míg a törzsökös család, mely az örököls által képviselt hagyományos szellemnek ép úgy kedvez, mint elszakadt sarjai által az egyéni kezdeményezésnek, a két ellentétes irány túlzásait megelőzi s mindenkor előnyeit egyesíti.¹

A családi élettel összefügg a nő helyzete és tisztelete.

A nő helyzete mindenkor főtényezője volt a népek boldogulásának vagy hanyatlásának. Le Play szerint ereszben ma az angolszász faj jár legelül, legalább a közép- és felsőosztályban.

A nő iránt való tisztelet kiveszése szintén egyik igen nyilvánvaló vonása a mai erkölcsnek. A házaságstörés, melyet a Louvreban nyíltan először az utolsó Valois-k üztek, majd Versaillesban XIV. Lajos újított fel, utódja alatt a főnemesig s a pénzemberrek, sőt még a tudományosan művelteket között is elterjedt, kik azzal hízelegették maguknak, hogy példájukkal s tanításukkal Franciaországot reformálják. A nők pedig, míg azt az igazi befolyást, melyet részükre az erkölcsi tisztaság biztosít, elvesztették: a társadalmat a köz- és magánügyekbe való botrányos beavatkozással zavarták. Ennek a rendetlenségnak különös része volt a régi rendszer romlottságában s a forradalom tehetségében. 1788-ban egy élesenlátó megfigyelő a reform egyik föakadálya gyanánt jelölte meg; napjainkban pedig még ártalmassabb jelleget öltött. Mikor az 1791. szept. 25-iki büntetőtörvény-

könyv művelt népnél legelőször mondotta ki elvileg, hogy a csábítás sem nem bűncselekmény, sem nem szerződésszegés, az erkölcsök legott megromlottak. Ugyanakkor a direktoriúm rossz példája a mételyt oly osztályokba is behurcolta, melyek attól addig mentesek voltak. Azóta a baj, úgy a városokban, mint a vidéken egyre jobban elhalatalmasodott. Az a gyöngédség, mely az angolszászoknál a nőnek, ha egyedül kénytelen a nyilvánosság előtt járni, tisztteletet s szükség esetén minden férfiú részéről oltalmat biztosít, a franciakból majdnem teljesen hiányzik. Sokszor durva tolakodás helyettesíti, mely nemely erkölcsi rajzokhoz komikus jeleneteket szolgáltat s melyen a tiszteességes emberek épen nem botránkoznak meg. Parisban e baj ma az összes művelt népeknél elért mérveket fölülmúlja; oly vonásokat vett föl, melyeket a világ Athén s Róma hanyatlása óta többé nem ismert; s annyira vérébe ment a népnek, hogy a házasságok egyre meddőbbekké válnak s minden három születés közül egy fattyúra esik. Az egyenlőség szelleme a rosszban is nivellálta az összes osztályokat; míg a henyék egész serege szeretőt tartanak ki, a munkás lemond a házasságról; s nemely foglalkozási ágban az ágyaság mintegy a foglalkozáshoz tartozó gyakorlattá vált.¹

Amint a bemutatott szemelvényekből is kitűnik, Le Play különös tisztelettel nézett az angolszász faj államalkotásaira, intézményeire és jogszokásaira és a hagyománynak ama megbecsülésére, mely az angolt kiválókép jellemzi. Az angol minden bizonyos büszkeséggel beszél az *Old merry England*-ről, ki beszél nálunk — mondja ő — a régi Francia-

országról? És nem tapasztaljuk-e mi is, hogy már divattá válik a régi Magyarországról csak úgy fitymálva beszélni. Az angolt a régiek tisztelete nem akadályozza meg a szociális haladásban, minket sem fog, ellenkezőleg akkor fogunk igazán a jövő számára dolgozni, úgy hogy a jövő megbecsüljön bennünket, ha mi nemzetünk hagyományainkat nem vetjük el, hanem tovább fejlesztjük. Az angol államokban a konzervativizmus soha sem volt stagnálás, megállapodás, és a haladás nem volt szakadás és rombolás. Ez teszi az angolszász államalakulásokat erősekké, a latin népeknél pedig nem látjuk a múlt ereje és a jövő felé törető törekvés nyugodt egysensúlyát. S ugyan nálunk?

Le Play nem csak irodalmilag és elméletileg volt tevékeny, hanem társadalmi téren is. Eszméi propagálása végett már 1856. évben megalakította a *Société d'économie sociale* társulatot, mely a csendesebb időben csendesebben működött, azonban az 1870/1. évi események után erősebb akcióra volt szükség, amikor aztán az ő vezetése alatt megalakultak az »*Unions de la Paix sociale*« (a társadalmi béke egyesületei) név alatt még ma is fennálló szervezetek. Ezeknek föfeladatuk:

- a) az uralkodó téves gazdasági eszméket megcáfálni;
- b) az atyai tekintély és a család állandóságát megerősíteni;
- c) munkaadók és munkások között az együttérzést ápolni;
- d) a takarékkosság szellemének emelésével az önnálló otthonra való törekvést előmozdítani;
- e) a nőknek gyárakban való foglalkozását korlátozni és számukra az otthoni munkát szervezni.
- f) a nőt a csábítás ellen védelmezni;

- g) a vasárnapi munkaszünetet követelni;
- h) a községi életet fejleszteni;
- i) a provincialis autonómiát föleleveníteni;
- k) a központi kormány teendőit meghatározni.

Le Play, ki 1882. évben bekövetkezett haláláig folyton tanult és tanított, szervezett és működött, az ő gondosan kidolgozott rendszerével kétségkívül erős alapot vetett meg a keresztényszociális tevékenységre. Mindazonáltal, hogy az a gyakorlati életbe átmenjen, kellett valami abból a modern gondolkozásból és a mai gazdasági viszonyokhoz teljesen alkalmazkodó szellemből, mely Ketteler működésében nyilvánult s amitől a francia katholikusok, kik ép úgy mint Le Play, a francia forradalommal szemben nemileg elfogultak voltak, még kissé visszajedtek.

IV. FEJEZET

Ujabb fejlemények.

A kereszteny szociális mozgalom Svájcban.

Ami Ketteler Németországnak, az volt Mermillod genfi bíborospüspök Svájc számára. Nagy feltünést keltett az ő sainte-clotilde-i beszéde, melyet 1868. febr. 23-án mondott el s amelyben látnoki hévvel és lelkesedéssel ecsetelte a kor szociális viaszásságait és az ebből fakadó szociális kötelességeket. A mi korunk, így szolt az ékes beszédű főpap, aggódva látja a társadalmi állapotok egyenlőtlenségének borzalmat keltő problémáját. Az igazságot kereső szem minden mozgalmunk mögött a szociális kérdést látja, mint a mi küzdelmeink utolsó szavát. A taborok már egymással szembe néznek és mi kétkedve várjuk, vajon

a világ nagy csataterré változik-e vagy meglesz-e a békékötés szegény és gazdag között. Minő a munkásosztály helyzete? Milyen működést kell az egyháznak kifejtenie? Micsoda kötelességek harulnának e körülmenyek között a vagyonos osztályra?

Íme, ez a három kérdés az, melyre manap minden egyházi férfiúnak választ kell keresnie.

A munkásosztály mai mozgalma olyan, mint a hegytetőről lefelé zuhanó patak, mely magával ragadhat minden és romhalmazokká változtathatja át mosolygó völgyeinket; de a katholikus egyháznak tisztess kötelessége szembeszállani ezzel az elemi erővel és emitt gátakat emelve, amott pedig csatornákat ásva, a zúgó és rohanó vizeket egy hatalmas termékenyítő folyóvá összefoglalni. Csakis az egyház hozhat áldáatosztó működésével békét annyi gyűlölökötés és egyenetlenkedés helyébe. De a felsőbb köröknek is kell közreműködniök erre a cérla, ha pedig ellene *akarnának* állani ennek az áradatnak, az el fogja öket sodorni. A felsőbb osztályok első kötelessége az, hogy a jelenlegi helyzet közeppeté ne zárják be szemeiket, hanem hogy azt a kereszteny igazság elvei világítása mellett tanulmányozzák. Azután pedig kötelességük jó példát adni az alsóbb osztályoknak, vagyis igazán és öszintén keresztenyeknek kell lenniök. Ami minket megmenthet, az nem egy hígított és enervált keresztenység, hanem a hamisítatlan és élő keresztenység. Akinek a hivatása, hogy vezessen, annak nem szabad hamis ösvényeken járnia. Hogyan vethetik a munkásnak szemére azok, kik egész héten nem dolgoznak semmit, hogy hétfön nem dolgozik? Durva szórakozásai miatt minő jogon feddik a munkást azok, akik az erkölcs-telenség barbarizmusában gyönyörködnek? És miként róhatják föl bűnül a munkásnak azt a könnyelműségét, hogy korcsmákban keresetét elpazarolja

azok, akik divatos klubbaikban egy éjszakán át feláldozzák családjuk jólétét és gyermekeik örökségét.

A második császárság elegáns és korrupt szalonjaiban ez a bátor, prófétászerű beszéd nagy megbotránkozást keltett és Paris szalonjaiban a szocialista püspök szavait nem szívesen hallották.

Hasonló szellemben működött Belgiumban Doutreloux Liege (Lüttich) püspöke. Ő azon fáradott, hogy a kereszteny irányú szociális politikusok és nemzetgazdaszok tudományos kongresszusokban tisztázzák a vitás kérdéseket és azután egységes gyakorlati akciót fejtsenek ki. Az első ilyfajta kongresszust Liégeben (Lüttich) 1886. évben tartották meg. A vita fő tárgyat az képezte, minő befolyása legyen az államnak a munkásviszonyok kialakulásában. A francia és belga katholikusok egy része t. i. még nem tudott szabadulni az úgynevezett liberális felfogástól, melynél fogva az államnak nincs semmi köze a munkaadó és munkás közti viszonyhoz, melyet tisztán magánjogi természetűnek tekintett. Belgiumban ennek az irányzatnak fő képviselője Charles Périn lövéri egyetemi tanár volt. A két szélsőség, t. i. az állami közömbösségek és az állami omnipotencia közötti határvonalat az első liégei kongresszus alkalmával (1886.) nagyon szépen vonta meg Mermilliod biborospüspök. «Két veszedelemtől kell óvakodnunk — így szól — nem szabad visszautasítanunk az állam védelmét azoknak az érdekekben, akik rászorulnak, de másrészr el kell kerülnünk azt, hogy az államimádás (statolatria) hibájába essünk. Semmi okunk sincs arra, hogy az államimádásban Rousseau iskolájához szegődjünk, de nem fogadhatjuk el azt a semlegességi politikát sem, mely a köztalomnak kötelességeit úgyszólvan semmivé redukálja. Emlékszem, hogy Cavour egy alkalommal, miidőn valamely külörszág házassági kodifikációjáról

volt szó, azt mondotta nekem: «Én ezt a törvényt sohasem fogadnám el, mert ez nem liberális törvény; minden liberális törvénynek a gyengébbet kell megvédelmeznie és ez a törvény semmi védelmet sem nyújt a nőnek». Manap pedig — így folytatja a püspök — a munkásnak ilyen értelemben vett liberális törvényre vagyis olyan intézkedésekre van szüksége, amelyek őt kiragadják abból az elszigeteltségből és gyűlöletes elhagyatottságból, amelybe jutott. Ennél fogva az állam nem mondhat le az ő szociális atyai kötelességeiről, az állam kötelességei és jogai nem szűnhetnek meg a gyár és műhely küszöbénél».¹

Franciaországban Le Play s az ő tanítványai, Albert de Mun gróf és Chambly Vicomte La Tour du Pin kezdeményezésére a szociális helyzet tanulmányozása és gyakorlati reformalása céljából keletkezett az *Union Catholique d'études sociales et économiques*. Ennek a társulatnak egy küldöttségét vezette Genf és Lausanne nagytodományú püspöke XIII. Leó elő 1888. év február elsején, amely alkalommal egy programmszerű beszédet intézett a pápához: «A modern törvénykezés (tudniillik az úgynevezett liberalizmusé) egyáltalán figyelembe se veszi az egyházi törvénykezés intézkedéseit, az evangéliumból merített elvek, melyeket az egyház doctorai s nevezetesen aquinói szent Tamás kifejtettek, teljesen elhomályosultak, a munkáról és tulajdonjogról szóló helyes fogalmak, nevezetesen az utóbbival járó kötelezettségek és az előbbivel járó jogosítványok teljes feledékenységbe merültek. A létért való küzdelem lévén jelenleg az emberi viszonylatok irányítója és a munka pusztá árúszámba menjén, a dolgozó nép léte az anyagi erő

¹ Nitti, Catholic Socialism, tra Mary Mackintosh. London 1895,

szabad működésének függvénye s így ez a munkásosztály oly helyzetbe j u t o t t , mely a pogány rabszolgáságot i d é z i vissza. A tulajdonjog melyet t e l j e s e n egoistikus értelemben vesznek és elválasztanak azoktól a megfelelő kötelezettségektől, melyek egyensúlyozzák, olyan korlátlan természetűvé vált, aminő a pogány időkben volt. A termelés módja a munkauzsorát hozta létre. A baj oly mélyreható — mondja Mermillod — hogy csak minden pártok és érdekek felett álló tekintély hozhat gyógyulást. Azért fordulnak bizalommal a Szent Atyához, aki ismételten kijelentette, hogy az egyház nagy missziójához tarozik a szociális problémába világosságot hozni és a gyengét megvédelmezni s az elnyomottakat oltalmába venni.

A svájci kereszteny szociális mozgalom további kifejlődésére és megszilárdulására azonban a legnagyobb befolyással volt Decurtins Gáspár, ki mint nemzetgazdász, államférfi és szociális szervező házája határain túlterjedő tevékenységet fejt ki s akinek mindenennemű szociális körökben, ideszámítva a szociáldemokratákat is, teljes elismeréssel adónak.

A felségesen szép, de kissé rideg Graubündennek, a grisonok hazájának szülötte első oktatását a dissensi monostorban nyerte, onnan a heidelbergi egyetemre került, hol jogi és államtudományi tanulmányokat végzett. Hazájába visszatérve, csakhamar főbírónak (Landmann) választották meg s mint ilyen kiváló szociális képzettségről és érzékéről akkor adott tanúságot, midőn Svájcban a liberálisnak nevezett gazdasági elvek befolyása alatt a kollektív birtoklás utolsó maradványát, a közlegelő jogát el akarták törülni. Decurtins ekkor szavának egész súlyát közbevetette és így sikerült neki megóvni ezt az ősi jogot, melytől sok kisgazdának ekszisztenciája füg-

gött. A magántulajdon mellett való közös birtoklás tényleg egyik alapelve a keresztény szociális gazdasági mozgalomnak, íly módon lehet mindenből birtoklási módnak előnyeit biztosítani és hátrányait elkerülni.

Decurtins egyik kiváló érdeme, hogy még a nyolcvanas években egy balesetbiztosító törvényjavaslatot nyújtott be és el is fogadtatott a svájci törvényhozó testülettel, sőt egyike volt az elsőknek, aki oly bérminimum megállapítását sürgette, mely nemcsak a munkás momentán életszükségleteit veszi figyelembe, hanem tekintettel van azokra a veszedelmekre is, melyek a munkás életét és egészségét folyton fenyegetik és életerejét fogyasztják.

Decurtins, aki különben a katholikus párt vezér-férfia volt, gazdasági kérdésekben mindig a méltányosság és igazságosság szempontjából indult ki s ezzel szövetségesinek megnyerte mindeneket, akik a szociális igazságosság követelése reformokra törekedtek. A azraui munkáskongresszuson a berni szociáldemokrata szervezetek nem akarták megengedni, hogy a katholikus munkásszervezetek szavazati joggal bírnak. Decurtins bátor és tapintatos fellépése ezt az igazságtalanságot el tudta hárítani.

Decurtins az ő határozott, igazságos és tapintatos fellépéseihez meg is nyerte minden objektíve gondolkozó szociálpolitikusnak rokonszenvét s ez, valamint az ő gyakorlati érzéke és nemzetgazdasági képzetsége volt nagy segítségére abban, hogy két, a szociálpolitikai fejlődés szempontjából nagyfontosságú intézményt életbe léptessen.

Az egyik — mely ugyan ez idő szerint még csak Svájcra szorítkozik — a munkástitkárságnak mint törvényesen elismert intézménynek létesítése. Mint magánintézmény ezek a munkástitkárságok másutt is jól működnek, de Svájcban a munkástitkárság

részben állami intézmény is. E hivatal tisztjeit a szakegyesületek választják, de a szövetségtanács fizeti őket, — miként újabban nálunk a betegsegélyző pénztárak tisztjeit — csakhogy a munkástítkárság teendői sokkal szélesebb körben mozognak, amennyiben e hivatal egyrészt az iparfelügyelők teendőit kiegészíti és ellenőrzi, másrészt pedig a munkásnak minden jogi kérdésben felvilágosítással, tanáccsal és támogatással áll rendelkezésére.

A másik intézmény, melynek létrejötte Decurtins nevéhez fűződik, nemzetközi jelentőséggel bír, ez a törvényes munkásvédelem intézménye. A gondolat maga ugyan nem Decurtinsé, már több mint félszázada, hogy egy (1857.) elszászi gyáros, Legrand Dániel ezt az eszmét fölvetette, s annak érdekében Európa kormányaihoz fordult. Legrand memorandumában nemzetközi intézkedéseket kíván arra nézve, hogy 12 éven aluli gyermekeket ne lehessen gyári munkánál alkalmazni, az éjjeli munkát korlátozzák és a vasárnapi munkaszünetet behozzák s mindezeket a követelményeket erkölcsi és nemzetgazdasági motívumokkal indokolja. De abban az időben, midőn a kapitalizmus és manchesterizmus Európaszerte aranykorát élte, ezek a fejezetek süket fülekre találtak s a memorandumot szép csendesen ad akta tették vagy a papírkosárban helyezték el. Tudományos körökben azonban ez a nagyon is egészséges eszme tovább élt, igaz, hogy egyelőre csak bizonyos akadémikus jelentőséggel.¹ A szociáldemokraták nemzetközi szövetsége (*Association internationale des travailleurs*) genfi gyűlésén szintén szóvá tette a nemzetközi törvényes munkásvédelem ügyét,

¹ Thiersch *Der christliche Staat*. 1875.— Lohmann *Fabriksgesetze* 1878.

persze oly módozatokkal és oly formában, amelyek az alapjában üdvös reformnak megvalósítását inkább elolták.

A kormányok és törvényhozások azonban abszolút nem reagáltak erre az eszmére, míg csak a baseli Frey ezredesnek nem sikerült a svájci szövetségtanáccsal elfogadtatni egy indítványt, mely a svájci kormányt utasítja, hogy az iparűző államokkal összeköttetésbe lépjön egy nemzetközi ipartörvény kidolgozása ügyében. Csak Ausztria és Olaszország kormánya mutatott ekkor némi hajlandóságot az eszme felkarolása iránt, részletesebb programmot kívánván, mielőtt véglegesen döntenének, a többi kormányok, Németország példájára, azt választották, hogy a munkásviszonyok szabályozása minden egyes állam saját ügye s hogy nemzetközi megállapodásokra nincs szükség, így a dolog egy időre megrekedt, de elfojtani és eltemetni nem lehetett többé.

A nemzetközi munkásvédelem egy igazán keresztény szociális eszme, annak a társadalmi békének egyik követelménye, melyet a kereszteny gondolat kifejez s azért főként a keresztenyszociális mozgalom irányítói voltak azok, akik ezt az eszmét a művelt világ különféle törvényhozó és társadalmi testületeiben újból és újból fölvetették. Franciaországban A. de Mun gróf hozta a francia parlament elé 1884. febr. 24-én, midön Freppel püspök és más kereszteny irányzatú képviselők aláírásával indítványt terjesztett be aziránt, hogy a kormány tegyen lépéseket abban az irányban, hogy nemzetközi törvénykezés intézkedjék arról, hogy minden állam védje meg a munkást s az ő nejét és gyermekit a túlmunkával szemben, úgy, hogy a nemzeti ipar azért hátrányt ne szenvedjen. Valamikor — így szólt de Mun gróf — az egyház volt a minden nép által elismert békéközvetítő, a kicsinyek

es elnyomottak védelmezője. Manapság a dolgok változtak s a művelt országoknak feladata, hogy azt a védelmi tisztek teljesítsek. Számos nemzetközi összejövetelt tartanak, hogy a háború törvényeit megállapítsák vagy hogy a nemzetközi postaforgalomra nézve hozzanak határozatokat, hát nem lehetne ilyen egyezményeket a munkaviszonyokra nézve is megheremteni? Hivatalosan Svájc példájára, felhívja de Mun a francia nemzetet, hogy ősei lovagias hagyományait követve, vegye kezébe a modern idők gyengeinek és elnyomottainak ügyét s indítsa meg ez ügyben a nemzetközi tárgyalásokat.

A nyolcvanas évek folyamán aztán még a zürichi munkásgyűlés (1883) a németországi szociálpolitikai egyesület (1885) és a német katolikusok nagygyűlése (1887) sürgette a vasárnapi munkaszünet nemzetközi szabályozását. De végre is a területileg kicsiny, de szociális téren előhaladott Svájcra háramlott a szép feladat, hogy ezt a nemzetközi inzterezményt megvalósítsa. A kereszteny szociális és a radikális irány vezér-emberei összefogtak és 1888. jún. 27-én Decurtins és Favon együttesen adtak be a svájci törvényhozó testülethez indítványt, melynek értelmében Európa kormányai felhívandók, hogy a nemzetközi munkásvédelem főbb pontjaira nézve kölcsönös megegyezésre jönjenek s így a gyermek és női munka szabályozása, a vasárnapi munkaszünet és a munkaidő-maximum ügyét nemzetközileg intézzék el. Az indítványt egyszerűen elfogadták.

A svájci szövetségtanács most már nem hiába fordult Európa kormányaihoz, sőt a német császár most annak az óhajnak adott kifejezést, hogy az előkészítő konferencia Berlinben üljön össze. Ez meg is történt 1890. évben. S bár vannak, akik azt mondják, hogy a berlini konferencia nem határozott semmit,

az mégis jelentékeny kezdeményező lépés volt és annak a ténynek a kifejezése, hogy a kormányok a nemzetközi munkavédelem gondolatától nem zárkózhattak el. Igaz az, hogy hét év tellett bele, míg Zürichben a svájci munkásszövetség meghívására egy nemzetközi munkavédelmi kongresszus egybegyült, ahol ugyan nemcsak a kormányok megbízottai, hanem a munkás szervezetek kiküldöttei is résztvették. Jelenleg ennek a nemzetközi szervezetnek a központja Svájc, ahol a kongresszusokat is kétévenkint tartják meg. Ezeknek már volt több irányban eredményük, amennyiben határozataik mégis bírnak olyan erkölcsi súllyal, hogy a művelt világ kormányai és törvényhozó testületei kénytelenek azokat figyelembe venni. Egyik eredménye például ennek a nemzetközi intézménynek a fehér foszfor ipari alkalmazásának tilalma és a nők éjszakai munkájának törvényes korlátozása. Reméljük, hogy az 1910. évben Lusanóban tartott kongresszusnak is meglesz az az eredménye, hogy a fazekas iparban a mérges ólommázak használatát törvényhozásilag fogják szabályozni.

Decurtins és a svájci kereszteny szociális mozgalom hozta létre a freiburgi katholikus egyetemet is, melyen a kereszteny szociális gazdaságtan kiváló vezéremberei tanítanak. (Weiss domonkos atya, Beck J. dr.) Freiburg lett aztán 1884. óta találkozó helye a kereszteny szociális vezérembereknél, Decurtins mellett, Vogelsang, Lichtenstein herceg és még mások a vitás nemzetgazdasági és szociálpolitikai kérdések megbeszélésére itt találkoztak, memorandumokat és javaslatokat készítettek, melyeket Mermillod bíboros közvetítésével a római szentszékhez is juttattak és így indirekté előkészítették az utat XIII. Leó pápa nagyjelentőségű szociális köriratához.

Manning bíboros keresztény szociális működése.

A pápai epochalis körirat kibocsátását ezenkívül még az angolországi és északamerikai szociális fejlemények is provokálták, azért még az angolországi katholikusok szociális mozgalmának fejlődéséről kell itt megemlékezünk. Ennek vezetője a nagynevű Manning bíboros volt. Nem foglalkozhatunk ugyanazzal, hogy ennek a gigászi és héroszi alaknak — aki előtt vallás és osztálykülönbég nélkül az egész angol társadalom meghajolt — egész nagy egyéniséget jellemezzük, csak az ő szociális működését és szociálpolitikai elveit kívánjuk röviden méltatni. Életrajzával csak néhány vonásban foglalkozunk, hogy ebben a keretben szociális működésének súlyát annál jobban megérthessük.

Henry Edward Manning 1808. évben született Totbridgeben Heresford countyban. Atyja, az angol bank kormányzója volt s negyven éven keresztül az angol parlament tagja. Az élénk felfogású fiú tanulmányait Harrowban és Oxfordban a Balliol collegeben végezte. Egyetemi kurzusa befejeztével a gyarmatügyi minisztériumban nyert alkalmazást. Azonban csakhamar otthagya a közélet pályáját. Visszatért Oxfordba és az anglikán klérusba vétette föl magát; mint ilyen praebendát nyert, mint szónok és publicista szép nevet vivott ki magának, 1840. chichesteri archidiakonus, 1842-ben pedig az oxfordi egyetem hitszónoka lett. 1851-ben a római katholikus egyházba térvén át, nemsokára fölvette az egyházi rend szentségét s mint a westminsteri egyházmegye tagja, 1860-ban a káptalan dékánja és apostoli protonotarius lón. Öt évvel később Wiseman kardiná-

lis utódja lett a westminsteri érseki székben, 1875-ben IX. Pius pápa bíborossá tette meg, 1892. január 14-én halt meg, kísérve egész Angolország részvété által.¹ Az ír kérdés volt az, ami Manning bíborost először a szociális kérdéssel szorosabb összeköttetésbe hozta. Mint az igazságosságot szerető és mindenben kereső férfiú Manning, felháborodással szemlélte azt az égbe-kiáltó gazdasági politikát, mely a zöld Erin gyermekeit földönfutókká tette s arra kényszerítette, hogy szép hazájukat odahagyva, az óceánokon túl, Amerikában és Ausztráliában keressenek új hazát. Két ember volt Angolországban, aki félretévé minden előíletet és ultrasovinisztkus elfogultságot, bár mindenkitő testestől-lelkestől angol volt, sót talán ép azért igazi angol, az elnyomott ír nép védelmére kelt, Gladstone és Manning voltak ezek a férfiak. Westminster érseke láttá, hogy az ír népet az ő gazdasági s a vele-járó erkölcsi nyomorúságából csak a home rule (ön-kormányzat) tudja megmenteni. Ezért kelt társadalmi, szociálpolitikai és tisztán politikai kérdésekben az elnyomottak védelmére. Tudták is ezt az írek Vancouverről New-Zeelandig. Volt neki külön tiszteletőrsége írekből, kik önként sorakoztak melléje, midőn a nyilvánosság előtt megleltek; ezek kalapjukon zöld szalagot, derekukon zöld övet viseltek s jelvényt hordtak, melyben a shamrock (a lóhere Írország nemzeti jelvénye) ölelkezett Erin hár-fájával. Temetésén 16.000 ír jelent meg testületileg s az *Irish catholic* halála után így ír róla: «most az ég-

¹ Abbé L Lemire, Le Cardinal Manning et son action sociale. 2' Ed. Paris. 1894. — V. de Marolles, Kardinal Manning. Aut. Uebers. von Seb. Zeissner. Mainz 1910. — Purcell Čard. Manning. 2. köt. — Fr. Pressensé. Le Cardinal Manning, 2 Ed. Paris 1896. Abbé H. Hemmer, Vie der Cardinal Manning. A. Beilesheim, H. E. Manning, Cardinal Erzbischof von Westminster. Mainz 1892.

ben van és szent Patrick mellett térdénállva könyörög érettünk, mert Irland atya volt».¹

S az írek atyjából lett ő egyszersmind az angol munkások atya. Az a sok ír, aki Angolországban keres munkát, volt az a csapat, mely neki a munkások szívéhez utat nyitott. Történt pedig ez valóban eklatáns módon a londoni dockmunkásoknak nagy sztrájkja alkalmával, mely 1889. évben kitört. Hogy az egész mozgalom lefolyását és Manning vezető motívumait megeríthessük, tudnunk kell, hogy az angol dockmunkások különféle, rendes foglalkozásnélküli, munkát kereső egyénekből toborzódnak össze. Van köztük tönkrement mesterember, földmíves, szökött katona, foglalkozás nélküli pincér, sőt néha az intelligens körökből lefelé csuszamolt ekszisztencia is.

Ők maguk *the forlorn hope of the army of labour* — a munka hadseregének veszett reméye — névvel illetik magukat. A sztrájk előtt óránkint átlag 4 pennyt kaptak (40 fillér), de volt nap, amikor csak egy-két órát dolgoztak. Fősérelmük azonban az a munkásbörze volt, amelynek alája kellett magukat venniök. A dockmunkásokat ugyanis nem az egyes társaságok szerződtették és alkalmazták, hanem közvetítők, akik aztán formális alkuba bocsátkoztak, hogy ki végez közöttük el aránylag kis bérért minél nagyobb munkát, ez a sweating sztem.

Régóta érezték ennek a lelketlen rendszernek nyomasztó voltát, de ez a szervezetlen, folyton fluktuáló tömeg nem tudott magán segíteni, legfőlebb keserves panaszokban és durva kifakadásokban váltotta ki elégedetlenségét. John Burns, akkor foglalkozására nézve mechanikus, ma Angolország munkaminisztere, éveken át agítált az elhagyatottak között,

szervezte, bátorította őket, míg végre a gázmunkások sikeres sztrájkmozgalma megadta az impulzust arra, hogy 1889. aug. 13-án háromszáz dockmunkás sztrájkba lépett, a sztrájkolok száma néhány nap alatt 60.000-re, később egy negyedmillióra nőtt.

A munkások követelései a következők voltak: óránként 5 penny díj, legalább négy órai elfoglalt-ság és a közvetítők mellőzése.

Se a munkaadók, se a munkások nem akartak engedni; ez utóbbiak a világ minden részéből kaptak segítséget — csak Ausztráliából 25.000 fontot küldtek nekik. A sztrájk maga a legnagyobb rendben, minden erőszak és ekszcesszus nélkül folyt le. Pénzt a munkások nem kaptak kézhez, hanem csak bonokat, melyekért ellátást nyertek a kijelölt helyeken. Részeges sztrájkoló nem fordult elő. De Britannia kereskedelme pangott, a világ minden részéből jövő hajók ott vesztegeltek a kikötőben rakkamányukkal. Szeptember közepéig több millió fontra rugó kára volt a kereskedelemnek. Sem a lordmayor, sem London anglikán érseke nem ment semmirre sem békeközvetítésével. Ekkor Manning rászánta magát a nagy munkára, hisz atyja és egyik testvére valamikor egyik docktársaságnak elnöke volt, így tehát a dolog nem vol t előtte idegen. Elment tehát Norwood-hoz, a dockok fölfelügyelőjéhez, de eredmény nélkül. Azonban, midőn a hivatalból távozott, a munkások ezrei örömrivalgó ovációkkal fogadták az ősz kardinalist. Néhány napra rá John Burns megjelent a westminsteri érseki palotában, hogy a bíborossal a teendőkről értekezzék. Másnap az akkori munkásvezér így szolt erről a látogatásról a sztrájkolókhöz: «Először beszéltem életemben ezzel a fenséges öreg úrral. Mondhatom, az ő nyugodt és határozott lelkülete mélyen meghatott és én biztosíthatlak bennete-

ket, hogy ő nagyon érdeklödik ennek a sztrájknak ki-menetele iránt és rokonszenvez a ti sorsotokkal. Ő előttem annak a reménynek adott kifejezést, hogy ti megmaradtok abban a nemes viselkedésben, melyet eddig tanúsítottatok. Én midőn lakását el-hagytam, éreztem magamban, hogy több reményt és bátorságot merítettem ebből a látogatásból, mint soha életemben másnak szavaiból».

Manning megismételte közvetítő kísérleteit; a munkaadók végre beleegyeztek, hogy novembertől kezdve megadják az óránkénti 5 penny munkabért, addig azonban a régi feltételek maradnak. Manning a sztrájkvezetőket egy közelí kath. iskolába hívta össze. Itt előadta a békeföltételeket és mikor láttá, hogy a vezetők nagy része habozik és nem akar a következményekről felelösséget vállalni, Manning így szolt hozzájuk: «Uraim, ha az én békeközvetítésemet visszautasítják, én magam fogok a sztrájkolókhöz beszélni. Köztük 25.000 az én lelki gyermekem és ők hallgatni fognak reám». Ez hatott, a megegyezés létrejött és szeptember 16-án a dockmunkások ismét munkába léptek.

Ezt a diadalt — melynél szébbet semmiféle imperátor vagy hadvezér ki nem vívott — Manning azokkal a kereszteny szociálpolitikai elvekkel víta meg, melyeknek egész életében rendíthetlen híve volt. A sztrájk kiegyenlítése körüli buzgólkodása miatt valaki Manningről azt mondotta, hogy a szocializmussal tart. Midőn ezt a bíborosnak tudtára adták, azt felielte: «Ej, bizony én ezt nem is tudtam. Amit mások szocializmusnak mondanak, az előttem kereszteny kötelessége».¹

A nép szeretete volt az, ami Manningot az ő szo-

ciális működésében vezette sőt mindenben az erkölcsi értéket kereste. Ez emelte fel az ő törekvéseit a minden napjai népboldogítók közönséges tiradáit fölé. A nép erkölcsi javát jólététől elválaszthatatlannak gondolta, azért is küzdött oly állhatatosán, nem csak szóval és buzdítással, hanem nemes példájával az alkoholizmus ellen és a mértékletesség mellett; ő maga, hogy másoknak példát adjon, teljesen tar-tózkodó volt minden szeszes italtól.

A munkáskérdéssel sok beszédében és dolgozatában foglalkozik. Feltűnést keltett az az előadása, melyet 1874-ben Leedsben tartott, abban az időben, mikor még az orthodox (liberális) nemzetgazdasági iskola tételeit megdönthetetleneknek tartották. A liberális sajtó részéről heves támadásoknak is volt kitéve, de Manning ezzel nem törödött, hanem az igazság tudatában haladt előre útján. Azonkívül Manning levelezésben állott a művelt világ keresztény szociológusaival és e levelekben is sok érdekes kijelentéseit találjuk az ő magasztos szociáletikai felfogásának.

Mindezekben különös előszeretettel emlékezik meg a munka erkölcsi értékéről és ebből kifolyólag értékeli ő a dolgozó embert. A munka — így szól a leedsi konferencián — a gazdagság forrása. A tőke csak haszontalan szerszám, ha az ember szellemi és testi ereje nem váltja át értékké. A modern ipar minden vívmányának, minden fölfedezésnek, melyre századunk oly büszke, a kiinduló pontja a munka s azért a munka definícióját így adja meg: a munka szellemi és testi erőnknek hasznossá tétele a mi saját és felebarátunk javára. A szellemi erő kigondol és rendelkezik, a testi erő ezt végbeviszi, e két elemnek együttműködése által jön létre minden termelés s azért mindegyiket meg kell becsülni, A pogányság

a munkának ezt az értékét nem ismerte, de a kereszténység a munkát visszaállította istenakarta természetes méltóságába.» Ez a beszéd persze nem tetszett azoknak a füleknek, melyek eddig Adam Smith, Ricardo s Malthus szavaihoz voltak szokva. Gyönyörű szavakat írt erről a dologról Harmelhez, a val-de-boisi gyároshoz, aki gyarában a keresztény szociális elveket megvalósította s ott nevezetesen a haszonosztaléket is meghonosította, úgy hogy a munkásodból bizonyos tekintetben részvénysesek lettek. «Felhasználom ezt a napot — így ír 1890. május 1-én kelt levelében — hogy a békés májusi munkásünnepl alkalmából a katholikus munkáskörök minden tagját és vezetőket szívből üdvözöljem. 1848. óta nem volt még oly határozottan egységes és állandó mozgalmunk, mint a munkásoké. Akkor a mozgalom politikai és forradalmi irányzatú volt, ma ipari és békés természetű. Az az itt-ott előforduló sajnálatos rendetlenség nem béljegezheti meg azoknak a millióknak törekvéseit, kik a föld minden országában nyugodtan és tisztelesen védi iga-zaikat. Mert nincs kétség, hogy okvetlenül kell valamit tenni aziránt, hogy a munka kellő megbecsülésben részesüljön és a munkaidőt korlátozzák, úgy hogy a munkás élete emberhez méltó és családjának hasznos legyen. Hisz eléggyé tapasztaljuk azt, hogy a túlhosszú munkaidő és a bér bizonytalansága a mi nagy ipari központjainkban nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is elvonja a családi élet kötelességeitől és a családi otthont úgyszólvan lehetetlenné teszi.

Három doleg, az, — mondja tovább — amire szükségük van azoknak, kik a munka után élnek, hogy boldogok legyenek. Az első az Istenben való hit és az ő törvényei iránt való engedelmesség. A má-

sodik a munkaadó és munkás közti jó és szívélyes viszony. A harmadik pedig a munkabérek arányosítása a munka által létrehozott haszonnal, ami által munkaadó és munkás meggyőződik arról, hogy érdekeik azonosak és boldogulásuk egymásétól el nem választható».

A szociális tanulmányok előmozdítására Marseilleben 1890. évben egy új folyóirat keletkezett a «XX Siecle» név alatt, a szerkesztőség Manningnak is elküldte próbafüzetét, mire a bíboros a következő jelentőségteljes szavakkal válaszolt: «Minket eddig a túlhajtott individualizmus félrevezetett, de a jövő század meg fogja mutatni, hogy az emberi társadalom nagyobb és nemesebb minden individualizmusnál. Ezt a tanítást, melynek alapja a természet törvénye és a keresztenység, üres szófecsérök és a kapitalisták szocializmusnak békégeztek; de a jövő meg fogja mutatni egész világosan, hogy a világ szociális helyzete a munkán alapszik . . . A modern (t. i. az úgynevet klasszikus nemzetgazdasági iskola) ravasz és raffinált világreforámának korzaka lejárt. A huszadik század egészen a népé lesz és a kereszteny élet elvei alapján az általános jólét megvalósítására törekszik».

A nép alatt Manning azt a dolgozó népet érti, melynek munkájából nő ki végeredményében egész haladásunk és civilizációink s amelyet nem szabad a tőke önkényhatalmának védetlenül kiszolgáltatni. Mert a munka ugyan kereszteny kötelesség, de ép azért a munkának meg vannak a maga jogai, ezt fejegeti Manning a *((The dignity and the rights of labour))* (a munka méltósága és jogai) című iratában.

«A szociális béke nagy problémájának kulcsa — így ír Manning — a tőkének és munkának egymáshoz való viszonyát rendbe hozni. A munka a munkásnak

egész vagyona. Alapja az ő testi szervezetének ereje és jártassága, melyet az akaratból származó energia és a szellemi tehetségeiből fakadó ügyesség tesz tökéletessé. A munkát én eleven tőkének nevezném s ebben a mi angolszász őseink példáját követem, kik csordáikat és szolgáikat eleven pénznek (*live money*) neveztek. A munkának, vagyis az eleven tőkének az sajátossága van, hogy bárhová elhelyezhető s ennél fogva értékét mindenüt fönn tartja s tulajdonképen a munka termeli a pénzt és teszi azt újból értékessé. A pénzt ellenben holt tőkének nevezem, mert minden ereje és hasznos volta a munkástól származik, aki által gyümölcsözövé lesz. Ennek a kétféle tőkének egymással összeköttetésben kell lennie, különben nincs semmi haladás.

Tőke és munka egy lovon nyargal — mondja Adam Smith. De ha két ember egy lovon nyargal, kell, hogy az egyik elől legyen, a másik hátul, mert egymás mellett nem férnek el. Tegyük fel, hogy a tőke ül elől, amennyiben már az elért sikert képviseli, mégis a hátul ülő munkának vele kezet kell szorítania. Tőkének és munkának egymást keli támogatni, mert számtalan kötelék egymáshoz fűzi.

A nemzetgazdászat ugyan azt mondja, hogy a tőke és munka egymáshoz való viszonyát a kínálat és kereslet törvényei szabályozzák.» Manning azonban a liberális nemzetgazdászatnak — melyet más helyen gyászos tudománynak (*dismal science*) nevez — eme téTELÉVEL nem tud megbarátkozni. A gazdasági törvények — így folytatja — nem alkalmazhatók a munkás tevékenységére, mert a munka nem áru, nem olyan tárgy, melynek értékét a gazdasági törvények szabják meg, hanem emberi és szociális működés, mely erkölcsi következményeiben az egyént és a családot érinti.

Hamis felfogásnak mondja azt, hogy a munkás se-gíthet magán a sztrájk által — ezt is a liberális nem-zetgazdaság állította fel — mert ebben a küzdelemben a munkás rendszerint a gyengébb fél. Az eleven tőkének minden nap ennie kell, a holt tőke alhatik nyugodtan, az várhat. Az sem áll, hogy a munkás maga választhatja munkaadóját s hogy szabadon egyezkedhet, mert akárhányszor a szükség kénysze-riti a munkást akár arra is, hogy a zsarolóhoz sze-gődjék be.

Szóval a szabad munkaszerződés mellett mindig a munkaadók a korlátlan urak s innen van, hogy ezt a rendszert annyira dicséri az érdekeltek és minden békéközvetítést és egy harmadik, pártatlan félnek beavatkozását visszautasítják. Ők azt mondják, hogy a munka szabályozása a magunk és a mi alkalmazot-taink magánügye. Én — így szól Manning — azt mondom, hogy nem az, mert a munka nem olyan áru, melyet a munkás elad és a munkaadó megvesz és a cserewiszonyok nem egyformák, mert a szükséglet nem egyenlő minden félnek.

Jól tudom, hogy nehéz dolgot pengetek — így végezi be Manning fejtegetéseit — de azt hiszem, hogy nyu-godt lélekkel és az igazságosság szeretetével kell vele szembe szállani és azzal a föltett szándékkal, hogy az anyagi érdekeket a második sorba kell állítani, az elsőbe pedig a munkás erkölcsi és családi életét. Azért én azt az elvet vallom, hogy ebbe a rendezésbe a törvényhozásnak bele kell szólnia. Hogyan és milyen mértékben? Ezt általánosságban eldönteni nehéz dolog.¹

Mindazonáltal a részletekre nézve, nevezetesen a

¹ Manning, *Miscellanies Rights of Labour*.

munkaidőre nézve is állít föl egyes pozitív tételeket. minden munkára nézve ugyanazt a szabályzatot felállítani, ellenkezik a józan ésszel. Bányászoknál és más nehéz munkánál a 8 órai munkaidőmakszimum teljesen indokolt, könnyebb természetű munkánál azonban 10 órai munkaidő nem látszik túlzottnak. Családanyáknak a házi otthonon kívül a nagy iparban való alkalmazását a nő családi kötelességeivel nem tartja összeegyeztethetőnek. Máskülönben pedig nők napi 8—10 órán túl nem volnának munkára alkalmazhatók. Gyermeket pedig mindaddig nem szabad munkába állítani, míg nevelésük befejezve nincsen.

Manning, ki hazájában a munkásoknak a Trade-Unionokban való tömörülését és e tömörülésnek üdvös eredményeit látta, meg volt győződve arról, hogy a munka a tőkével szemben csak úgy tudja megtartani egyenrangúságát, ha szervezve van. A szakszervezetben látta a munkáskérdés gyakorlati megoldását s mintegy nemzeti büszkeséggel emlegette azt, hogy ez a szervezkedés az angol nép nemzeti tradícióihoz tartozik. Akármegdög megyünk vissza az angolszász történelem folyamán — így szól Manning — minden ott találjuk azokat a társulásokat, melyek náluk a céh (guild) név alatt léteztek. Ezeket a szervezeteket — így folytatja — melyek különben minden művelt népnél feltalálhatók s amelyek részint vallásos, részint kölcsönösen segélynyújtó céllal bírtak, elsőrendű szociális szükségletnek kell tekintenünk.

Hasonló értelemben írt a lüttichi kongresszushoz intézett levelében (1890), melyen agg kora miatt személyesen már nem jelenhetett meg. A munkás-szervezetek — ezt fűzi még hozzá — egyszersmind nagyban előmozdítják a társadalmi békét, amennyiben úgy a munkaadók, mint a munkások egyesülete-

ket alkothatnak és így a differenciákat kiegyenlíthetik.

Nagy örömmel üdvözölte ezért Decurtins törekvését egy nemzetközi munkásvédelmi intézmény létesítése iránt. «A legszerényebb munkásemlének is — így ír a svájci szociológushoz — ép úgy, mint a gazdag és művelt embernek, szüksége van egynéhány órára, melyben lelki életével foglalkozzék, különben géppé vagy teherhordá állattá alacsonyodik. És milyen lesz aztán az a nemzet, melyet ezek a lealacsonyított emberek alkotnak? Milyen lesz ott a családi, politikai és szociális élet? Íme, ide vezetett bennünket a túlhajtott individualizmus és az utolsó félszázad nemzetgazdaságátana». A munkásszervezetek szükséges volta vezette őt arra, hogy a római szentszék előtt a munka lovagjainak (knights of labor) egyesületét védelmébe vegye. Ezek az egyesületek, melyek Amerikában alakultak, nemely canadai püspök előtt aggodalmasanak látszottak, minthogy részben titkos társulatok voltak és tagjaikat esküvel titoktartásra kötelezték. A püspökök ezért azokat holmi szabadkómives egyesületeknek véltek és aggodalmaik eloszlata végett Rómába fordultak tanácsért. Gibbons baltimorei bíboros érseken kívül főként Manning bíboros fejtette ki az apostoli szentszékhez intézett memorandumban a munkásszervezkedés gazdasági szükségességét és miután nagymesterük, Powderley az esküt kiküszöbölte, a római szentszék a nil renovandumot kimondotta, aminek folytán a munkások e társulatban lelkismeretük megterhelése nélkül megmaradhattak.

Nagy érdeklődéssel követte Manning a nemzetközi békemozgalmat, s a békligá alelnökségét szívesen elfogadta. Midőn e nagy főpap kiváló szociális érzékéről és körültekintő tevékenységről megemlékezünk,

mi sem tehetünk egyebet, minthogy Manning egy protestáns életírójának, Pressensé francia akadémikusnak szavait ismételjük, melyekkel a Manningról írt tanulmányát befejezi: «Midón szemünk előtt áll a kimagasló alak, mely a komolyság és szeretet, az aszkétizmus és charitász összetételéből alakult ki, midön ennek az embernek emlékezetét fölidézzük, aki a hatalmat csak azért szerette, hogy azt legnemesebb alkalmazásával megszentelje, egy szóra nyílik ajkunk egész önkénytelenül, amely szóval az ő egesz életfolyását egybefoglalhatjuk: *Ecce sacerdos magnus*, — íme egy valóban papi lélek»..

XIII. Leó pápa körlevele után.

Olaszországban Perugia bíboros-érseke 1876. évben egy nagyjelentőségű körlevelet bocsátott ki ily cím alatt: «Az egyház és a művelődés».. Ebben a szociális kérdéssel is behatóan foglalkozik és a többi között ezeket mondja: «A modern nemzetgazdasági iskolák az embert csak többé-kevésbé értékes gépekké tekintik, aszerint, amint többet vagy kevesebbet termel. Innen van a megvetése minden erkölcsi szempontnak és innen van az a méltatlan visszaélés, melyet a szegénységgel és a gyengékkel üznek». Aki ezt írta, Gioachimo Pecci bíboros volt, ugyanaz, ki néhány év múlva XIII. Leó néven szent Péter székét elfoglalta.

Az a kereszteny szociális mozgalom, mely Ketteler nyomdokain Németországban, Franciaországban, Svájcban, Angolországban és az Egyesült-Államokban megindult, arra készítette a nagy pápát, ki egy alkalommal Kettelert az ő nagy elődjének nevezte, hogy egy a világ összes katholikusaihoz intézett körlevelében a munkások helyzetére vonatkozó teen-

dőkben követendő elveket leszögezze és így az itt-ott felmerült vitáknak véget vetve, egységes eljárást inauguraljon. Ez a *Rerum novarum* enciklika 1891. évi május 15-éről keltezve ezentúl a kereszteny szociális elméletek összefoglalása és a gyakorlati működés útmutatója lett és nemcsak a katholikusoknál, hanem protestánsoknál is messze körültekintő szemléletével és minden végletet kerülő tapintatosságával teljes elismerésre tett szert.

Azt mondhatjuk, a nagy pápa e körlevelével a kereszteny szociális mozgalomnak új korszaka következett be; eddig az alapvetés nagy munkáját kellett végezni, sok próbálgatás és fáradság kísérében, most már előttünk áll a leszűrődött kész terv, mely szerint tovább kell dolgozni.

A mi célunk tulajdonképen az volt előadásaink sorozatán a kereszteny szociális gondolat evolúcióját, kialakulását fejtégezni. Most csak röviden rá akarunk mutatni ennek az eszmének a termékenységére és hogy úgy mondjam, néhány oldalhajtására.

A kereszteny szociális mozgalom ma már átájárja az összes kereszteny kultúrnépek gondolkozását és mindenütt, ahol ipari termelés van, megteremtte szervezeteit. A legtökéletesebb szervezkedés kétségtől Németországban, Ketteler hazájában van. S ha a két centrum: München-Gladbach és Berlin között ama kérdésre nézve, hogy kereszteny vagy kizárolag katholikus szakszervezeteket kell-e megalkotni, néha éles vitákat idézett elő, ez nem akadályozta meg egyik felet sem a további munkában. A kérdés, mint tudjuk, a római szentszék döntésével nyugvópontra jutott. A münchen-gladbachiaik, kik a rajnai tartományban és Wesztfáliában, azoknak a komoly, meggyőződéses és elszánt katholikusoknak a szülőföldjén, oly hatalmas védőbástyát emeltek a

szociáldemokrácia pusztításainak megakadályozására, tovább haladhatnak azon az úton, melyen oly sok győzelemre segítették a kereszteny szociálpolitika zászlaját. S ha Berlinben szükségét érzik annak, hogy a minoritásban levő katholicizmus védelmére a szakszervezeteket is kizárolag mint katholikus szervezeteket kezeljék, ennek megvan a maga indokoltsága.

A kereszteny szociális mozgalomnak tulajdonképeni központja azért mindig München-Gladbach, ez a gyorsan fejlődő wesztfáliai gyárváros. Itt van a német katholikusok népszövetségének a központja, amely egyszersmind a szociális mozgalom főirányítója, itt működtek és működnek a szociális elmélet és gyakorlat oly vezető férfiak, mint dr. Hitze, mons. Pieper és dr. Braun; itt van berendezve egy az egész világirudalmat átölelő szociális könyvtár; itt van a szociális kurzusoknak csaknem állandó iskolája, mely a külföld számára is mintaképül szolgált.

A kereszteny szociális mozgalomnak nagy propagandái különben a német katholikusoknak évi nagygyűlései, melyeket rendszerint a katholikus munkásoknak tizezrekre menő felvonulásai vezetnek be. Aki látott ilyen felvonulást akár Regensburgban, Strassburgban, Essenben, Kölnben, Augsburgban, az tudja csak megítélni, mily hatalmas szociális erő rejlik a katholicizmusban, ha szervezkedni tud.

Különben Ketteler tanítása és működése nemcsak Németország katholikusai előtt nyitott meg egészen új látókört s tárt föl előttük kötelességeket és teenőket, hanem, bár lassan, de mégis lépésről-lépéstre hasonló tevékenységre serkentette Németország protestánsait is.

A német protestánsoknak eleintén nagyon tarázódó magatartását s a reák következő ébredést

a szociális feladatokkal szemben az 1909. évben Heilbronnban tartott evangélikus szociális kongresszuson Drews Pál hallei tanár adta elő igen világos módon. Az ő előadását követjük, midőn a német evangélikus-szociális mozgalom fejlődését röviden ismertetjük.

A proletariátus mozgalmával szemben — így szolt Drews — az egyház (t. i. a német evangélilus) nem tett semmit. A szociálidemokrácia már egy évtized óta agitált és támadta a pozitív kereszteny hitet, senki se hederített feléje. Mayer Rudolf — kiről egy előző fejezetben emlékeztünk meg, mint a bécsei keresztenyszociális mozgalom egyik megalapítójáról — az ő könyvében a negyedik rend felszabidításáról, erre nézve egy igen jellemző eseményt mond el. «Mikor én még fiatal és optimista voltam — így ír Mayer — meglátogattam Büchsel berlini general-superintendentens urat, aki különben szoros értelemben vett földim s figyelmét a szociális veszedelemre és az egyháznak ezzel szemben való kötelességeire terelttem s egyszersmind utaltam a kath. pap-ságaknak a munkások ügye érdekében való dicséretes és követésre méltó munkálkodására. Lehet, hogy ez egy fiatal embertől egy élemedett korú egyházi mél-tósággal szemben meggondolatlan és tapintatlan eljárás volt. De akkor én még ilyen tekinteteket nem ismertem s különben azt vélem, hogy én kötelességet teljesítettem, de azt is vélem, hogy Büchsel úr nem teljesítette kötelességét. Ő azt válaszolta nekem, hogy én reményekkel teli fiatal ember vagyok, csak dolgozzam tovább is, de használni nem fog semmit. Az általános összeomlásnak be kell következnie». Rudolf Todt protestáns lelkész még a hetvenes évek vége f el é is azon panaszkodik az ő könyvében (*Der radikale deutsche Sozialismus und die Christ-*

liche Gesellschaft, 1878), hogy az egyházi sajtó egészen közönyösen megy el a szociális kérdés mellett. S miként a gyakorlatban működő lelkészek, úgy a theológikus tudomány is bezárja szemeit a kor nagy kérdése előtt. «*Die Kirche, die bisher schließt, muss aktiv werden!*» így zárja be szavait. Todt e könyvének vezető eszméje különben a következő: A nemzetgazdaságtan a szociális kérdés anatómiája, mely a társadalmi szervezet struktúrájával megismertet, a szocializmus ennek a szervezetnek a pathologiája, amely annak betegségeit írja le, az egyház pedig az a therapeutika, mely a gyógyító szereket előírja. Könyve élére Todt ezt a jelszót tette: «Aki a szociális kérdést meg akarja érteni, az tartsa maga előtt jobbkéz felől a nemzetgazdaságról szóló műveket, balkéz felől a tudományos szocializmus iratait, maga előtt pedig tartsa nyitva az evangéliumot.»¹

Todt példáján hevülve Stöcker berlini udvari prédikátor fejtett aztán ki agitációt a kereszteny szociális mozgalom érdekében és ez hozta magával a németországi protestánsok melegebb érdeklődését a szociális kérdés iránt. Több mint húsz éve immár, hogy a német protestánsok évenkint egy-egy városban összejönnek a szociális problémák megvitatására, ez az úgynevezett »*Evangelisch-sozialer Kongresse*«, melynek élén már évek sora óta a nagynevű berlini theolog tanár Harnack Adolf áll s amelyen kiváló államférifiak, nemzetgazdászok, sőt miniszterek is tevékeny részt vesznek.

Ezeknek a kongresszusoknak általános irányát legjobban jellemzik azok a bevezető beszédek, melyekkel az elnöklő Harnack azokat megnyitja. «Mi szociális kongresszuson vagyunk — így szól pl. az 1904. boroszlói

kongresszus megnyitójában — ezzel először is azt jelezzük, hogy mi ellentében azokkal, akik csak osztályérdekeket tartanak szem előtt, a társadalmat a maga egészében vesszük figyelembe, de másodszor azt is, hogy főként a szociális gyengék és elhagyatottak ügyével kívánunk foglalkozni. Ez a kongresszus ép az egész társadalmat kívánta a szükséges szociális reformoknak megnyerni, miután a szociális reformot általános nemzeti ügynek tekinti. Azért nevezzük magunkat evangélikus kongresszusnak, mert ha sok tekintetben együtt is haladunk a nép ama barátáival, kik a gazdasági kérdéseket csak a gazdasági téren kívánják tárgyalni, mi arról vagyunk meggyőződve, hogy minden nagyobb szociális kérdés etikai problémát rejt magában. A szociális érzés, elsősorban és alapjában testvéries érzés s ép azért az evangélium szelleme, a kereszteny hit itt jelentékeny erő számába megy».

1905-ben a hannoveri kongresszuson Harnack ezeket mondja: «Mennyi gonosz és téves akarattal kell még küzdenünk a szociális kötelességek terén! A legújabb események megint arra tanítottak meg bennünket, hogy nem csupán a Manchester-elméettel, a szociális nemtörödömség elméletével kell megküzdenünk, hanem egy kíméletlen érdekpolitikával, mely az erkölcs köpönyegébe rejtőzik. Ahány osztály, annyi érdek és annyiféle osztály- és érdekpolitika. A nagy itt semmit sem enged a kicsinynek. Azonban mégsem ez az önző akarat a fő ellenség, hanem a tunyaság, a közömbösség és nemtörödömség, a szellemi vakság és az a szükkeblű kasztszellem, amelyhez mások nyomorának a gondozása hozzá nem férközik». Tovább azt mondja megint «Ha a mi kongresszusunk magát szociálisnak mondja, ezt nem kell abszolút értelemben venni. Mi tisztán tudatában vagyunk

annak, hogy ama törekvés mellett, mely az embereket társadalmilag közelebb hozni és az ellentéteket elsimítani akarja, teljesen jogosult az, amely az individuumot erősíteni, értékét és önállóságát kiemelni kívánja».

A münchen-gladbachi szervezkedés a külföldön is hódított. Franciaországban az *Action populaire* a szerve a keresztény szociális mozgalomnak. Ennek központja Rheimsban, a remek dómjáról és pezsgőgyártásáról híres királykoronázó városban van és pedig a jezsuiták házában. A rheimsi központ *Mouvement social* címen egy nemzetközi érdekű tudományos folyóiratot ad ki és évenkint Franciaország valamely jelentékenyebb városában megtartja az úgynevezett szociális hetet, amely alkalommal szakférfiak vezetése mellett a szociális kérdés elméleti és gyakorlati témait fejtégetik és így a szociális gondolkozást és szervezkedést minden szélesebb körökbe viszik át.

Hasonló intézményeket találunk Belgiumban főként a flamandok számára. Ennek a mozgalomnak a központja Louvain (Löwen) katholikus egyeteme tudományos szempontból és a *boerenbond* (parasztegyesület) gyakorlati szempontból. Itt is megvan honosítva a szociális hét (*vlaamsche sociale Week*). Ugyanezt tették meg Hollandia katholikusai. Itt a mozgalomnak Leiden a központja, *de katholieke sociale Actie* néven az egész ország katholikusait szervezi. Van heti közlönye (*Kath. Sociaal Weekblad*). A mozgalom vezetői Aalberse és Mons. Nolens.

Olaszország és Spanyolország katholikusai sem maradnak hátra a keresztény szociális mozgalom tudományos és gyakorlati művelésében és terjesztésében. Toniolo a pisai egyetem jeles tanára, egyike a legkiválóbb keresztény szociológusoknak.

Végezetül még csak a keresztény szociális mozga-

lomnak egy kiváló fontosságú feladatára akarok utalni.

Ez a keresztény szociális működés a mezőgazdaság terén.

A szociáldemokrácia itt igazában ezidőszerint tehetetlen. Annál inkább kötelességeünk itt tért foglalni, mielőtt a szociáldemokrácia oda tud férközni. A kezdőlépés itt is Németországé. Schorlemer-Alst báró kezde a szervezést még 1862-ben. 1867-ben a kisebb csoportok egyesültek a *Wesphälischer Bauern-Verein* (wesztfáliai paraszтegyesület) neve alatt. A munka nem volt könnyű. Schorlemer-Alst maga mondja el egy 1887-ben tartott jelentésében, mennyi nehézséggel kellett megküzdenie. Voltak, akik megütköztek a paraszтegyesület elnevezésén. De Schorlemer-Alst azt mondta: «nem találok megfelelőbb nevet a mi törekvéseinknek, ez a név mindenjáunkra illik, kik a földből élünk, akár hercegek, akár napszámosok legyünk».¹ A nagybirtokosok szociális feladatát Schorlemer-Alst a német földművelőknek berlini kongresszusán 1880-ban fejtegeti.

«A nagybirtokosnak, mint jó kereszténynek nemcsak a nép között, hanem a néppel kell élnie. A mezei nagybirtok előttünk nem csupán hasznos hozó tőkebefektetés vagy nyaralási hely, ahová a városok tikkasztó melege elől menekültünk, hanem nekünk a néppel osztozkodnunk kell örömeiben és fájdalmaiban, így kell megtalálnunk azt a köteléket, mely nagy-, közép- és kisbirtokost egyesít.» Nem a gyámkodás illeti meg a nagybirtokost, hanem az ő magasabb intelligenciája által legyen vezető.

Vadászat és sport szép dolgok, de nem ezekben merül ki a nagybirtokos feladata.

¹ Nitti i. m. 190. 1.

Belgiumban a már említettem boerenbond működik hasonló értelemben. Ezt Mellaerts löweni kanonok létesítette, még mint guori plébános. Ő botanikusból lett gazda s aztán a kisgazdák szervezője, Boerengildokat, vagyis parasztcéheket akart létesíteni.

A parasztok eleinte nem igen kaptak az eszmén. Azt mondták a műtrágya nem elég illatos, később a nagy uradalmak féltekenységével kellett megküldenie. Szocialistának deklarálták és denunciálták follettes egyházi hatóságánál. De az eszme győzött s a flamand boerenbond ma 40.000 tagot hozott össze. Franciaországban hasonló irányban dolgozott Lemire abbé az úgynevezett terrianista mozgalom vezetője. «Az én kíváságom az, így fej ti ki programját, hogy minden munkásnak legyen meg családi háza és kertje, mely le nem foglalható, adómentes és örökösdési adó alá nem esik».¹

Ugyanebből a gondolatból indult ki Madame Herieu, aki Sedanban megalakította a munkáskertek intézményét, mellyel sok munkáscsaládnak egyszersem felüdítő mellékkeresetet nyitott meg, amely intézmény a sedani mű (oeuvre de Sedan) név alatt nagy elterjedtségre tett szert.

Mennyi teendőnk volna nekünk e téren!

Németországban jártamban érdeklődni kezdtem az ottani földművesmunkások kereszteny szociális szervezkedése iránt. Az én mentorom azt mondta nekem, hogy biz e téren még nem történt sok, mert ez náluk, Németországban, nem elsőrendű kérdés. De ebben a tekintetben, így szolt tovább, mi önöktől, magyaroktól, mint elsősorban földművelő nemzettől várjuk a kezdeményezést, hogy e pontban önöktől tanulhasunk.»

¹ Turmann, Catholicisme social, 133. 1.

Igaza van. De akkor ugyancsak lássunk hozzá egyesült erővel a szervezkedéshez. Ne kövessük azt a magyarokat és különösen a magyar katholikusokat nagyon is jellemző különválast és szétforgácsoló rendszert, hanem tanuljunk meg egy közös nagy eszme körül csoportosulva, a kisebb csoportok érdekei fölé emelkedve, közös nagy szervezetben egyesülni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
<i>Előszó</i>	<i>III</i>
<i>Bevezetés</i>	1
<i>I. fejezet. Az angol keresztény szocialisták</i>	5
Carlyle Tamás.....	9
John Ruskin.....	21
Arnold Toynbee.....	30
<i>II. fejezet. A keresztény szociális mozgalom Német-földön</i>	37
Ketteler mainzi püspök.....	40
Ketteler nyomdokain.....	51
<i>III. fejezet. A keresztény szociális mozgalom Franciaországban</i>	57
Le Play szociális elméletei.....	60
<i>IV. fejezet. Ujabb fejlemények. A keresztény szociális mozgalom Svájcban</i>	76
Manning bíboros keresztény szociális működése	86
XIII. Leó pápa körlevele után.....	98